

STUDIE

Mikuláš Konáč z Hodíškova

INSPIRACE K ÚVAHÁM O HUMANISMU

Petr Voit

Není problém leckteré dnes neudržitelné postoje starších generací badatelů odmítnout. Těžší ovšem je smířit se s představou, že to, co pocítujeme už jako neživotné, se z hodnocení minulých etap vytratí „přirozenou cestou“ (MALURA 2014: 271). Stejně tak stojí za úvahu názor, že „všichni jsme zajatci ideové struktury doby, v níž žijeme a z jejíchž pout se sotva vymaníme“ (ČORNEJ 2014: 813). Ještě svízelnější však bylo v uplynulých pětadvaceti letech poměrně sterilního výzkumu předbělohorské literatury všechna sporná místa nahradit ideologicky nezátíženou kontextualizací novou. Malá výkonnost oboru není ovšem problémem jediným. Vedle něj lze tušit nebezpečí, které narůstá stále hlubším ponorem do literárního přediva minulosti anebo planěním v přemíře módních, dle vnější objednávky volených témat. Přitom však uniká diachronní zřetel čili samotná podstata vývoje, na něž se od vydání posledního oborového kompendia (TICHÁ 1984) už třicet let rezignuje.

Proto byl tímto časopisem odborné veřejnosti nabídnut novátorský pohled na takzvaný manifest národního humanismu (FERNÁNDEZ COUCEIRO 2014), doprovobený tolik potřebnou diskuzí (MALURA 2014; STORCHOVÁ 2014; HAVELKA 2014; ČORNEJ 2014; VACULÍNOVÁ 2014). Poté, co inventura raněnovověké literatury postoupila k Řehořovi Hrubému z Jelení (NEŠKUDLA 2014b), musíme nyní logicky navázat statí o další profilové postavě. Tímto soustředěním vyvstanou, jak doufáme, nové souřadnice literatury jagellonského období, které určovaly další směřování až do počátku 17. století.

Mikuláš Konáč byl pražský úředník a literárně činný tiskař. Jeho řemeslným aktivitám se pozornost věnovala doposud jen okrajově (TOBOLKA 1927 dle TRAUTMANN 1925), zatímco působení na poli literárním bylo zejména v poslední třetině minulého století zkoumáno a hodnoceno opakovaně (KOPECKÝ 1961; 1962; 1971; 1979; 1988). Není divu. Prozaické a básnické tvůrčí činy tohoto tiskaře neměly u nás až do poloviny 16. století nijak výraznou konkurenci. Konáč se neváhal přihlásit k autorství čtyř původních děl a u třetiny

z dnes povědomých 48 edicí, které opustily jeho tiskárnu, se sám označil za překladatele, přičemž této činnosti se věnoval zřejmě ještě častěji (viz příloha podávající zatím nejúplnější přehled Konáčových tiskařských aktivit).

Nyní se pokusíme o novou interpretaci faktů známých z odborné literatury 20. století a o nové využití poznatků nabytých vlastním studiem jagellonské knižní kultury. Potřeba znovu zkoumat linii Všehrd — Hrubý — Konáč vyvstává dle našeho názoru také kvůli dlouhodobému cílení paleoobhemistiky na uměleckou a obsahovou stránku textů bez přílišného zřetele k soudobé mentalitě a širšímu rámci knižní kultury (PETRŮ 1996: 10–23; IDEM 2013: 99–109). Tento směr sice nepostrádá legitimitu, ale v době, kdy byl obhajován u nás, jej zahraniční věda už dávno upozadila vědouc, že nikoli jen samotné texty, ale i historická sociologie se stává klíčem k pochopení soudobé společnosti (MACURA 2012: 13–18). A nejen to, jestliže drtivá část Konáčových textů vznikla překladem, zdá se metodologicky asi sporné posuzovat je měřítky, která ve skutečnosti postihují tvůrčí proces autorský — jakkoli se zčeštěné verze automaticky vřadily do kánonu domácí literatury a jakkoli je teprve se konstituující čtenářská obec od původních textů nemusela ještě striktně oddělovat. Pomocí této berličky marxistická literární věda Konáče ukotvila v pozici invenčního umělce, ikony počáteční fáze takzvaného národního humanismu a hybatele kulturních snah rodícího se měšťanstva (KOPECKÝ 1962). Nejnovější, ideologických předpojatostí zbavený pohled, který u paleoobhemistů ke škodě věci poněkud zapadl, však Konáče v několika ohledech demytizoval (FERNÁNDEZ COUCEIRO 2011). Tím byla znovu připomenuta neurastenie literárního procesu jagellonských Čech, spjatá zejména s klíčovou otázkou humanismu.

I.

Mikuláš Konáč se narodil v Novém Městě na Moravě, ale přesný letopočet neznáme (snad 1482). Byl druhorozeným synem tamního konšela Petra Konáče, jehož předkové pocházeli z nedaleké vsi Hodíškov (FILKA 2003). Nemáme ani zprávy o Mikulášově vzdělání. Pravděpodobně jej ukončil až v Praze, avšak ne na univerzitě, nýbrž v některé z kvalitních soukromých škol. Nejstarší zmínka o něm přichází z doby 1506–1515, kdy byl konšelem municipálního úřadu hor viničných (TEIGE 1910: 758). Zajímavé je, že v úřadu až do Konáčova nástupu působil také staroměstský kramář Severin (TOMEK 1893: 323–324). Známe ho jako nakladatele *Bible pražské* 1488, kterou tiskl kramářův nájemník označovaný pomocným jménem Tiskař Pražské bible (VOIT 2013a: 9–11). Konáčův dům U Štěstěny (Ad Fortunam), získaný sňatkem s Markétou, ovdovělou Kryštofovou, stál v prostorách dnešního Mariánského náměstí (TEIGE 1910: 759). Tehdejší pojmenování lokality se stalo součástí podpisu „Mikuláš Konáč z Louže (Nicolaus de Lacu)“.

V domě byla zřízena rovněž tiskárna. Konáč se knihtiskařským řemeslem obíral po dlouhé období 1507–1528, i když s přestávkami, o nichž nevíme,

byly-li vnučené (1512), anebo jen zdánlivé, protože produkce se nedochovala (1508, 1518, 1519 a 1524). Obdobně postrádáme jakýkoli doklad k úvahám o Konáčově vyučení. Z impres dvou nejstarších zachovaných tisků vyplývá, že dílnu roku 1507 otevřel se společníkem Johannem Wolffem, který byl ještě donedávna mylně ztotožňován s Janem Moravem a Janem Šmerhovským (URBÁNKOVÁ 1971; MARTÍNEK 1973; BOLDAN 2005). Poměrně logické úvaze, že Konáče k literární práci a ke knihtisku přivedl kramář Severin, pravděpodobný hybatal pražského knižního řemesla, a že Konáč se s Wolffem seznámil u Tiskaře Pražské bible, kde oba působili jako pomocníci a odkud odešli podnikat samostatně, však nic hmatatelného nenavědčuje — snad krom Konáčovy pozdější oblíbenosti v ilustračních cyklech, která mohla kopírovat umělecký názor Tiskaře Pražské bible. Naopak nemáme pochyby o tom, že Konáč musel znát plzeňského tiskaře Mikuláše Bakaláře. Když Bakalář dílnu zavřel, v Praze u Konáče se 1513–1516 ocitl jak její sazeč, tak od 1513/1514 patrice rotundy a středního šwabachu (VOIT 2011: 125, 148). Proto nelze vyloučit hypotézu, že si Konáč řemeslo osvojil před rokem 1506 v Plzni, kde tou dobou získával zkušenosti také Pavel Olivetský, pozdější samostatný tiskař Jednoty bratrské (VOIT 2012a). Zatímco Olivetského litomyšlská typografie učitelovy postupy udržovala dlouho, Konáč se po návratu do Prahy přimkl k Wolffovi — o něm předpokládáme, že byl už samostatným, snad vandrovním tiskařem, jehož zásoby německého písmového materiálu i dříve nabyté řemeslné schopnosti, odlišné od Bakalářových, umožnily novou pražskou dílnu otevřít.

Jakkoli Wolffovo jméno zastihneme jen na dvou tiscích z roku 1507, lze připustit starší názor, že společenství přetrvávalo až do roku 1511 (TOBOLKA 1927: 7). Tehdy skončila první, typograficky homogenní etapa dílny a zřejmě osudově se také uzavřela jedna část Konáčova života. Většina juvenilů z let 1507–1511 má charakter útlých sešitků a všechny jsou sázeny neumělou replikou německé, minimálně diakritizované hornorýnské bastardy (VOIT 2011: 138–140). Primitivní písmovou kulturu, kterou známe ze zahraniční produkce let dávno minulých, podtrhují zběžné titulní dřevorezy pozdněgotického Mistra Nového zákona 1497/1498, jehož jsme poprvé poznali v souvislosti s Tiskařem Pražské bible.

Ediční směr tohoto období je však značně pokročilejší a souznívá se zájmem soudobých zahraničních tiskařů zásobit čtenáře antickou, středověkou i renesanční literaturou. Poněvadž Pavel Olivetský se tohoto záměru v Litomyšli brzo vzdal, Konáč a Wolff tak na dlouhou dobu vystupují jako jediní čeští tiskaři podporující požadavek Viktorina Kornela ze Všehrd zkvalitnit tuzemskou literární kulturu prostřednictvím nových překladů. Konáč přitom opakoval Všehrdovu trpkou zkušenost, když u izolacionisticky naladěných latiníků tvrdě narazil. Ke komu jinému nežli na Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic a jeho básnickou družinu směřoval vzletný šleh: „jiným na vodě psáti budu a zvláště těm, kteréž tak veliká a jakás vzteklá nenávisť přiroze-

ného drží jazyku, že mnohokrát z omýlení české písmo v ruce své vezmúce, hned rychle zase ne jinak než jako horké uhle vypúštějí“ (LÚKIANOS 1507: A2^a).

Jazykový patriotismus, o němž bude ještě řeč, se tu potkával s patriotismem lokálním (čtvrtinu všech Konáčem vydaných knih provází zemský a říšský znak a znak Starého Města pražského). Citově vznícený vztah k Praze sledujeme v explicitích tamních prvotiskařů už od roku 1487, ba i později u Geršoma Kohena nebo Franciska Skoriny, nicméně snad jen Konáč, pro něhož byla Praha „svatým městem“, dokázal stav metropole v době očekávání Svatováclavské smlouvy pojmenovat naplno.¹ Pokládáme to za analogický typ reakce, jakou exponent Jednoty bratrské Mikuláš Klaudyán roku 1518 včlenil do svého norimberského textově-obrazového plakátu, na němž je vůz s měšťanskými zástupci Království tažen koňmi ne jedním společným směrem, ale nalevo i napravo zároveň. Konáč a Klaudyán různými prostředky dosvědčují „každodennost revolty“ proti městským úředníkům, kteří v zájmu „soukromého dobrého“ neustále a bez studu vykrádali obecný majetek (MACEK 1998: 293).

Mladý, snad ještě ani ne třicetiletý Konáč se už v první etapě (1507–1511) osvědčil jako překladatel, prozaik i veršotepec. Poněvadž disponoval vlastním publikačním zázemím, jeho literární aktivity došly širšího ohlasu, než mohl zaznamenat skromnější souputník Hrubý. Konáč si přitom byl vědom omezených recepčních schopností a konzervativního vkusu měšťanského čtenáře — překlady Lúkiana (1507) tak provázela vydavatelova obava z veřejného odmítnutí a výběr z Boccacciova *Decameronu* preferoval nikoli eroticky laděné, ale spíše psychologizující novely (1507). Přesto jistá část měšťanského publika, odkázaná jen na tiskem šířenou překladovou tvorbu (byť nikoli z původních jazyků), díky Konáčovi poprvé zprostředkovaně poznávala řecká díla a italskou novelu. Lúkianos byl i pro evropské vzdělance stále ještě autorem módním, ale myšlenka na jeho zčeštění nepochází od Konáče, nýbrž od jménem neznámého iniciátora. Spolu s anonymním *Rozmlouváním člověka se Smrtí* (1507?) a Petrarkovou parafrází kajících žalmů (1507), která bývá naprosto nepřipadně jen kvůli jménu autora považována za humanistickou (LEHÁR ET AL. 1998: 113), měly všechny Konáčovy juvenilie moralistní ráz. Velmi dobře souznívaly s pesimistickými náladami, které vyvolávala morová epidemie v Čechách (BOLDAN 2006: 134). Příbuznost této první etapy s žánrově bohatším směřováním zahraničních humanisticky orientovaných překladatelů prozrazují předmluvy a doslovy Konáčových edicí, které od roku 1510 stavěly na formálním protikladu prózy a verše. Nešlo však o tradiční středověký ok-

1 „Těž která města dobrotivostí Štěstí času tohoto našeho se ještě stkvějí a která přízeň jeho potrativše z kruntu zkažena a zahlazena sú. I to, že v Germánii všecka jednak města v slávě své trvají, krom Praha [!], někdy blesk Království českého, ne[!]stojte, schází a nebude-li Múdrosti, kteráž sama nad Štěstím panuje, prohlédnuto, strach jest, aby více nescházela“ (PIUS II. 1516: B7^b).

tosylab, nýbrž o jedenáctislabičný verš organizovaný u nás poprvé do složité až krkolomné sapfické sloky (ababccc). Předpoklad, že také antická strofika může domácí čtenářskou obec nadchnout, se zřejmě nesetkal s ohlasem a Konáč roku 1516 tento humanistický tvůrčí způsob nadobro opustil.

K nevýraznému badatelskému zájmu o Konáčovu roli tiskaře a k hluboké analýze Konáče jako literáta vítaně přibýly časem také sondy odkrývající jeho konfesijní podhoubí (HALAMA 2012). Mladý Konáč se snažil být nábožensky tolerantní. Snášenlivost, kterou badatelé počátku 20. století tu a tam zaměnili neprávem za vlažnost, opíral o dávný požadavek husitů a o soudobé, humanistické pojetí přirozeného zákona. Věřil, že ctnost a víru jakožto dar Boží nelze vynutit mocensky.² Nesouhlasil s násilnou likvidací Jednoty bratrské prostřednictvím svatojakubského mandátu, neohlížel se na striktní výhrady některých souvěrců proti římské kurii (MOLNÁR 1961; MACEK 2001: 412). Volání po lásce a svornosti, v Konáčově původní i překladatelské tvorbě tak časté, pramenilo bezpochyby z názoru, že vlast a obecné dobré stojí nad dílčím zájmem církve a náboženských skupin. Tolerantní postoje, které už před lety formuloval Jan z Rabštejna v latinském *Dialogu* (1469) a které později sdílel ostatně i Hrubý (MACEK 2006: 415),³ přivedly Konáče roku 1510 k práci nad Silviovou prozaickou *Českou kronikou* a vzápětí 1511 mu dovolily mluvním osmislabičným veršem sepsat a vytisknout dialogické *Rozmlúvání o víře*. Dost možná, že tímto obranným dialogem reagoval na katechetický traktát Jana z Vodňan *Proti bludným a potupeným artikulóm pikhartským* (1510).

Dvě nejen žánrem, ale především ideovým profilem protikladné aktivity, z nichž první jen povrchně „ad usum delphini“ otupila antihusitský osten Silviova odsudku Čech a druhá polemicky napadla nedůslednost českého utrakvismu a provokativně odmítla potlačování Jednoty bratrské, vyvinul Konáč proto, „že mne k tomu sama lítost vlasti, o kterouž se každý z povinnosti a přirozeným právem pečovati a starati má, [...] přinutila“ (KONÁČ 1515: A3^a–A3^b). Nikoli tedy komerční zřetel oslovit co nejširší spektrum čtenářů,

-
- 2 „Poněvadž by nic dobrovolnějšieho a nic svobodnějšieho nebylo jako víra a Boží služba, nemáot se tehdy mýlí všickni, kteříž bezděčné služebníky Bohu jednati usilují a k víře žalářováním, vypovídáním i krve proléváním nutie, neb jie haněním, za vlasy smykáním a ukrutným mordováním obraňují. Ješto víra, ctnost výborná a zvláštní dar Boží, ne zlým, ale dobrým, ne hadrováním, ale napomináním a zdravým učením, ne mordováním, ale trpením má obraňována býti“ (KONÁČ 1511: A1^a–A1^b).
 - 3 Zde kupříkladu připomenuta myšlenka Řehoře Hrubého z Jelení vtělená do komentáře jeho překladu Erasmovy *Chvály bláznovství*: „Já teď svobodně pravím a vykřikuji, že bych nechťel všeho světa vzieti, abych řekl, že všickni mikulášenci, všickni ti bratřie, jímž říekámy pikharti, i jiné roty budú pro bludy své [...] zatraceni, poněvadž neviem aniž mohu věděti pravě a dokonale zpusobu při tom vuole nebo srdce jich“ (citováno dle rukopisu Praha: Národní knihovna, sign. XVII D 38, fol. 483^r). Nově viz NEŠKUDLA 2014b: 733.

jak by se mohlo zdát (FERNÁNDEZ COUCEIRO 2011: 37, 45), ale spíše politická naivita „každodenní revolty“ a mladická lhostejnost k vlastní budoucnosti vedla sotva dospělého a existenčně ještě nezaopatřeného Konáče k tomu, že přímo v metropoli — sledované církevní i světskou cenzurou, ale bez ochrany mocného aristokrata, jakou měl v Litomyšli Olivetský — „kratochvільné praktiky udělal a pro ně i vězněm byl, aby svornost, jednota a řád v zemi vládly a ruoznice, svávuole, neřád (jakož říkají) z lopaty spadly“ (KONÁČ 1515: A3^b). K zahlazení osobních potíží mohla být spotřebována značná část Konáčova vyženěného majetku.⁴

Pokud měl úpravu a vydání *České kroniky* podmiňovat zisk, nalézala by se spíše mezi Bakalářovými tisky, avšak flexibilita podobná Konáčově není zase žádnou výjimkou (vzpomeňme latinská kompaktata vydaná péčí katolíka Jana Mantuána Fencla roku 1518 nebo Husův traktátík o řádném manželství vyšlý roku 1528 z tiskárny katolíka Jana Pekka). Navíc Konáčův flexibilní počin nečnický na předbělohorské mapě izolovaně. V novém překladu Daniela Adama z Veleslavína — opět bez ohledu na Silviovo politické a náboženské stanovisko — byl roku 1585 společně s chronologicky přesnější Kuthenovou *Kronikou o založení Země české* reprízován jako první domácí synoptické vydání „cum notis variorum“. Problém může být v tom, že Silviova *Česká kronika* se doposud posuzovala jen z hlediska literárně formálního. Stejná důležitost by měla být přiznána kontextu krátké tvůrčí etapy, v níž si Konáč přál být nadkonfesioním tiskařem „všech“, a bez obav o veřejné mínění — tak jako zahraniční humanisté neviděli v edicích pohanské literatury žádné nebezpečí pro křesťanství, ani Konáč, oslněn elegantní latinou *České kroniky*, nepovažoval její překlad za hrozbu pro utrakvismus.

Potíže dostavivši se okolo roku 1511 Konáče načas sblížily s Všehrdovým požadavkem obohacovat českou literaturu základními prvky raněkřesťanské tradice. Tady žádný střet s církevními či světskými úřady nehrozil. Jeden „přítel výborný“ — snad utrakvistický kněz Jan Honsa z kostela Panny Marie Na louži (TOMEK 1893: 342), jemuž Konáč později věnoval upovídáné *Zrcadlo múdrosti* — mu totiž roku 1511 doporučil překládat Lactantia. Nejen překladatel (potažmo tiskař v jedné osobě), ale i střední a nižší měšťan si zdaleka ještě netroufali na Lactantiovo systematické *Divinarum institutionum libri septem*, a proto onen „přítel výborný“ doporučil zčeštit *Epitome divinarum institutionum* čili Lactantiem pořizený výtah. Jaké bylo poselství Konáčem zčeštěných *Nejkratsiech knih*? Lactantius se v otázkách vzniku a smyslu života polemicky vyhranil vůči antické myšlenkové tradici, aby učením o Bohu, Kristu a dědičném hříchu teologicko-filozoficky zdůvodnil smysl křesťanství. Obdobně propedeutický ráz měla ve společnosti plnit od roku 1514 silně zkrá-

4 Konáč se označuje jako „chudý, nic nemaje“ (KONÁČ 1515: A3^a).

cená česká verze Pseudo-Burleighovy středověké antologie o ctnostném životu pohanských filozofů (VIDMANOVÁ-SCHMIDTOVÁ 1962: 70–82). Ke škodě české literatury však antologie nemohla sehrát takovou iniciační úlohu jako její překlad do polštiny, v němž historiky a anekdoty vložené do životopisů připravily půdu pro vznik polské renezanční facie.

Jak bylo nově poukázáno (FERNÁNDEZ COUCEIRO 2011: 56–57), teprve nečekaná životní zkušenost vybudila Konáčovu obavu o budoucí kariéru a hmotný vzestup. Důsledkem bylo utlumení dřívější snášenlivosti a příklon k početnějšímu táboru konzervativních utrakvistů. Ediční program tiskárny se rozmělnil a její majitel nejspíše od roku 1514 vystupuje už jako netolerantní pragmatik upřednostňující soukromé konformní zájmy. Nejprve skoncoval s obhajobou Jednoty bratrské. Podporován utrakvistickými faráři se stal jejím rozhodným odpůrcem. Výsledky typografických analýz dokonce svědčí, že nikdo jiný než Konáč nemohl roku 1514 vydat spis, „kterýž učiněn jest (od některého z mistrů) i vytiskován v Praze proti bratřím“ (LUKÁŠ PRAŽSKÝ 1514: A1^a–A1^b). Byl to pamflet *O bludích pikhartských*, sestavený univerzitním mistrem Martinem z Počátek, k němuž se ještě vrátíme. Text do tisku připravil poříčský utrakvistický farář Mikuláš — týž, který Konáčovi pomáhal roku 1522 vydat sborník několika drobných spisů Jana Husa. Poněvadž pamflet mohl být dle zvyklostí předčítán i z kazatelen utrakvistických kostelů (MAČEK 2001: 151), Konáčova pověst zastánce bratří se tak po dvou třech letech pozvolna rozplývala.

Od roku 1514 přicházejí dokonce hradní zakázky na tisk a rozšiřování sněmovních artikulí (o tři léta později se u Konáče objevuje mj. druhé vydání *Svatováclavské smlouvy*). Pokud víme, spadá sem také překlad a tisk prvního českého novinového letáku, totiž Cuspinianovy relace o vídeňském sjezdu tří evropských panovníků, snažících se roku 1515 upravit nástupnická práva. Že Konáčův přerod nebyl jen krátkodobě strojený manévr, dokládá především jeho prozaický *Dialogus, v kterémž Čech s pikhartem rozmlouvá*. Autor, stylizovaný do postavy Čecha neboli utrakvisty, tu roku 1515 už otevřeně poukazuje na společenskou škodlivost Jednoty bratrské, a popírá tak tolerantní náboženské stanovisko, které spolu s Řehořem Hrubým ještě před několika lety obhajoval.⁵ V tomto duchu, směřujícím ke sloučení s Římem, pokračuje Konáč během let 1515 a 1516. Vydává český překlad části traktátu *O klanění velebné svátosti oltářní*, který v latině napsal domažlický kněz Jan Stanislaides, nebo Korambovu latinskou polemiku s pět let starou bratrskou *Apologií*.

5 „Kteréžto nesvornosti nyní podlé zdání svorných ne malá příčina jsou (všech jiných tuto nechaje) ti bratři sekty valdenské, kterýmž pikharté říkají. Kteréžto pod způsobem moudrosti v barvě bledé, v širokých reverendách, kterak sú velmi bláznovstvím, všetečností, neřádem a pokrytectvím zaslepeni, kterak sú velmi pomámeni a daleko zablúdivše, kterak i sami se i Království zavozují“ (KONÁČ 1515: A2^b–A3^a).

Když se koncem roku 1520 v Praze začaly šířit české překlady Lutherových spisů, Konáč si na otevřenou polemiku s luterstvím — oproti šlehm do Jednoty bratrské rozptýlené po mnoha regionálních sborech — netroufl, poněvadž by popudil mnoho Lutherových příznivců z řad pražských soudců. Oživil proto svůj devět let starý program svornosti a národního konsenzu, v němž víra „ne hadrováním, ale napomínáním a zdravým učením [utrakvistických konzervativců, pozn. PV] [...] má obraňována býti“ (KONÁČ 1511: A1^b). V konfliktu mezi konzervativci a radikály se roku 1522 veřejně postavil proti luterství, arci krotce a jinotajně. Novoročním *Listem Pravdy* ovšem vstoupil na tenký led teologické disputace, v níž ho Martin Žatecký, radikální utrakvistický farář u Sv. Jindřicha, odpovědí tištěnou o devět dnů později (sic!) brskně zdiskreditoval (viz KONÁČ 1522 a proti tomu ŽATECKÝ 1522).

Hned roku 1520, kdy se v Praze počala vzdouvat vlna německé reformace, však postavil proti Lutherovi, s nímž otevřeně začal polemizovat až o tři léta později pouze bratrský biskup Lukáš Pražský, odkaz Jana Husa, oživovaný tištěnými edicemi Pavla Olivetského doposud jen pro Jednotu bratrskou. Popravdě však přiznal, že tento štít zvedá na příkaz vладыky Jana Leskovce z Leskovce. Doporučení, aby čtenář miloval „víc svého Čecha [Jana Husa, pozn. PV], učitele skutečného, nežli německé mnichy Erazma Rotherodamského, Martina Luthera i některé domácí“ (HUS 1520: A1^b), bylo stvrzeno také ikonograficky, a to obrazem Konáče jako Husova následovníka směřujícího ke spáse. Šlo o tiskařův signet na konci *Dvanácti článku víry* — je na něm zobrazen autor díla Jan Hus jako přímlovce, doporučující Konáče Bolestnému Kristu, z jehož boku tryská krev do kalicha. Dost možná, že jde o adaptaci desky eucharistického Krista z Týnského kostela (ROYT 2002: 199; HORNÍČKOVÁ 2007: 213–221), který stál na dohled od Konáčova domu U Štěstěny. Po létech Konáč dokládal Lutherovo nebezpečí pro křesťanství tím, že reformátora přirovnal k odpadlému mnichu Sergiovi, který dle dobově rozšířené představy vyučoval proroka Mohameda. Poněvadž Luther konzervativně utrakvistickému Konáčovi bořil představy o obecném dobrém a společenském konsenzu, přišlo počátkem roku 1528 vhod rovněž jízlivé odsouzení jeho sňatku s jeptiškou⁶

6 „Tohoto také našeho času co se Němcóm vytržným a všetečným náboženství tupitelóm přihodilo Františkovi z Singyngk a Ulrichovi z Hutten, ješto zajisté jeden, počav chrámy Boží bořiti a lúpiti, smrtí poražen a z života oblúpen jest, kteréhož zboží rozchvátané jeho uhlavním dostalo se nepřátelóm. Druhý pak pořádky staré duchovní haněje, lehče a tupě i za múchu jich neváže, ode vši potupen a, jakož praví, do smrti uveden jest. [...] Co pak Luterovi wirtmberskému, mnohomocný pane, přihodí se, nevíme, kterýžto co jest vobecné dobré křesťanské svým z řádu výstupem zlého zpuosobil, vidí se. Lotr mnich, křivý přísedník lotryni poběhlú pojav jep-tišku, nápodobně jako onen někdy Sergius, mnich svého zákona též poběhlý, kterýž Turkuo, nepřátel kříže Kristova, nadělal“ (JOHANNES DE CAPUA 1528: [III^b–IV^a]).

(v užití tohoto jinak vděčného tématu katolických polemik předběhl Konáč o několik měsíců latinské satiry Jana Horáka).

Dosud byl znám pouze jediný vydavatelsky ucelený projev Konáčova odporu k luterství. Šlo o tři satirické písně, složené snad přímo v pražských ulicích jako reflexe Paškova převratu na staroměstské radnici v létě 1524 a vydané o rok později pod společným názvem *O pohnutí pražském*. Roku 2014 však pražská Národní knihovna koupila z basilejského antikvariátu dosud neznámý Konáčův tisk *Statuta Sigismundi*, určený královskému městu Gdaňsk. Statuta reagovala na první stavovské povstání v Polsku proti králi Zikmundovi I. a katolické církvi, které proběhlo v letech 1525–1526. Cílem odboje bylo prosadit luterství do městské i církevní správy Gdaňska. Odboj se nezdařil a král povstání násilně potlačil. Potrestání města bylo oznámeno polskou a latinskou verzí obnovených Statut, tištěných krakovským tiskařem Florianem Unglerem. Latinský přetisk z Prahy je dokladem, že Konáč — snad z vlastního přesvědčení nebo na popud zvenčí — chtěl radikální křídlo utrakvistického kléru rozvratem Gdaňska varovat.

II.

Konáčův přerod z tolerantního utrakvisty do konzervativního obránce pohusitské nostalgie provázelo během druhé pracovní etapy (1513–1528) hmotné i společenské polepšení. Roku 1515, kdy jeho žádost o erbovní měšťanství nebyla ještě vyřízena, netrpělivě do Stanislaidova traktátu *O klanění* otiskl v podobě signetu zjednodušenou verzi očekávaného erbu. Potvrzení přišlo až roku 1516. Tehdy se v impresu *Zrcadla múdrosti* podepsal „Nicolaus Finitor de Hodisskow“ a provizorní signet nahradil značkou, jejíž heraldická výbava byla oficiálně schválena. Téhož roku však také opustil manýru latinsky formulovaných explicitů a díla, eufemisticky označovaná jako dárek, počal dedikovat nižší i vyšší aristokracii.⁷

Po čase dospěl na vrchol kariéry. Během let 1520–1542 působil v zemském úřadu jako dvorský místosudí (TOMEK 1893: 258) a v letech 1525–1526 paralelně jako permistr úřadu hor viničných (IDEM 1897: 425). Od bakaláře Václava, předchůdce v tomto městském úřadu (IDEM 1893: 318), koupil 4. září 1520 dům U Bílého lva (ad Album leonem) na Ovocném trhu, který do roku 1497 obýval kupec Matěj, příležitostný nakladatel Pražské bible. Pak od kou-

7 Václav Bezdrůžický z Kolovrat, nejvyšší dvorský sudí (1516); Jan Leskovec z Leskovece, vладыka (1520); Kuneš Bohdanecký z Hodkova, vладыka (1521 dedikuje nakladatel Chval Dubánek); Vladislav Jagellonský, král český (1515, 1522); Beneš Kalenice z Kalenic, vладыka (1522 dedikuje Mikuláš, farář u Sv. Petra Na poříčí); Kryštof z Šidlovce, nejvyšší kancléř Království polského (1528 dedikace neopomněla připomenout málem anekdoticky, jak Jan z Pernštejna nechal panu kancléři do Velkého Opatova zavést vodovod).

pi odstoupil a znovu, tentokrát definitivně, ji sjednal 16. května 1521 (TEIGE 1910: 758–759).⁸ Jak nasvědčují impresna Konáčových tisků, do nového a jistě rozsáhlejšího bydliště byla přestěhována rovněž tiskárna. Asi roku 1528 se podruhé ženil s Kateřinou z Malovar (IBID.: 759).⁹ Poslední majetkové přesuny, o nichž víme, jsou ze čtyřicátých let, kdy přikoupil polnosti na Smíchově a jednu z vinic bývalého tiskaře Pavla Severina z Kapí Hory (IBID.: 134, 759).

Konáč ve druhé tvůrčí etapě už opustil hornorýnskou bastardu. Jakmile se roku 1513 Bakalář odmlčel, Konáč do Prahy z plzeňské dílny totiž převzal patrice středního textového šwabachu a vyznačovací rotundy (obě sady nově pořizovaných matric diakritizoval). Z toho, že roku 1514 angažoval Mistra Burleighovy bordury a že se být opožděně rozhodl pořídit též iniciály (1515) a nákladné, avšak umělecky málo významné ilustrační cykly (poprvé už 1510, pak 1514, 1516 a 1528), vyplývá, jak mu dle finančních možností a amatérského uměleckého názoru záleželo také na zlepšení typografické úrovně výrobků. Poté, co vliv *Bible benátské* 1506 na domácí knižní umění zcela zapadl, roku 1514 Konáčem oslovený Mistr Burleighovy bordury a pro židovské zadavatele *Pentateuchu* pracující Mistr Skorinova dekoru byli prvními umělci, kteří už přímo v Čechách, avšak opět jen nárazově propagovali italskou knižní renezanci (VOIT 2012a: 126–131).

Chvatná a chatrná sazečská kultura Konáčovy dílny však tyto ambice hatila. Až na několik pokusů s typickou renezanční bordurou se tak Konáčova průměrná pozdněgotická typografie dostává do rozporu s výchovným obsahem jeho edicí, které měšťanskému čtenáři pootevíraly cestu k renezanční a humanistické literatuře. Další rekonstrukce tiskárny proběhla u příležitosti přestěhování na Ovocný trh roku 1521 a patrně byla také odpovědí nové konkurenci v osobě Pavla Severina. Tehdy byla dílna obohacena patricemi Bakalářova velkého textového šwabachu i patricemi nejmenšího šwabachu, který k nám z Německa téměř současně uváděl Pavel Olivetský (VOIT 2011: 145, 151). Možná po Janu Šmerhovském získal Konáč roku 1520 také několik literek antikvy, kterou užíval pouze pro vyznačení římských čísel (VOIT 2011: 169). Ovšem k širšímu užití tohoto písma nevytvořil ještě vhodný rámec ani jeho smírlivý postoj k Římu, ani obliba humanistické ediční praxe, tou dobou v českém prostředí ostatně výjimečná. Dle dnešních vědomostí byl Konáč první, kdo u nás reprodukoval noty dřevorezem, a to v novinových letáčích v letech 1525 a 1526.

V souvislosti s diskuzí o humanismu se otevívá otázka, zda lze Konáčovu dílnu označit německým výrazem *Privatdruckerei* (český ekvivalent neexistuje). Tento v zahraničí rozšířený typ tiskárny provozovali humanisticky orientovaní preláti, lékaři, lékárníci, univerzitní profesoři a ovšemže také vyšší

8 Dům přešel na Konáčova syna Štátného (Felixe), který jej prodal až roku 1572.

9 Není však jasné, zda tři synové, kteří vykonávali úřednická povolání mimo Prahu — Štátný (Felix, zemř. 1575) ve Veselí nad Lužnicí, Zikmund (zemř. 1568) ve Strážnici a Hanuš v Nezdenicích —, pocházeli z prvního, anebo druhého manželství.

úředníci (např. Ulrich Pinder, Hans Folz, Cyriacus Schnauss, Johann Regiomontanus, Peter Apian aj.). Provozovatelé si do tiskárny najímali vyučené řemeslníky, kteří nerealizovali vlastní ediční záměry, nýbrž program konvenující majitelově filantropii, profesnímu zájmu nebo konfesijnímu názoru. Tyto rysy u Konáče najdeme bez obtíží, ale nikoli již fakt, že majitel byl na finančním zisku tiskárny nezávislý. Konáč naopak závislý byl, neboť vedle výchovné a zábavné beletrie produkoval rovněž žánry svědčící o běžném životnostenském charakteru dílny — ten byl ostatně v předmluvách či dosloveh stvrzován vydavatelovou literární reklamou vyrobeného zboží. Mezi tyto žánry patřily komerčně přitažlivé artikule a překvapivě i nástěnné minuce. Vůbec první reprezentant tohoto jednolistového média z Konáčovy tiskárny byl unikátně zachycen v olomoucké Vědecké knihovně až v listopadu 2010. Šlo o almanach počítaný Václavem Žateckým na rok 1517. Tento výpočet jsme doposud znali ze dvou jiných, tiskařsky anonymních edicí, což je s ohledem na krajně mezerovité zachování ostatních nástěnných jednolistů rarita.

Povahu Konáčových vazeb k tiskárenskému provozu nám pomohou určit mimoto souhrnné, doporučující nebo apologetické doslovy jeho tisků. Ty nacházíme totiž jen tam, kde při vyřazování sazby či ilustrace nastala potřeba zaplnit poslední volnou stránku, list či sloupec. Když sazba dosáhla až ke spodnímu okraji, text byl mnohdy ukončen násilně.¹⁰ Zatímco autorskou tvorbou a překládáním se Konáč mohl zabývat nepravidelně (po večerech), tyto doslovy musel stylizovat a sazbou fixovat pohotově dle potřeby denního provozu tiskárny. Chvat, s nímž pracoval, vedl k nežádoucímu opakování myšlenek a snaha tvořit „na míru“ sazebného zrcadla nutila k časté enumeraci slovních druhů.¹¹ Jak pohotovost kolidovala s kvalitou, sledujeme na překla-

10 HUS 1520: A6^a beta obsahuje devatenáct závěrečných řádků, do nichž je vtěsnán Konáčův jímavý apel ke kněžím: „Protož, milí kněží, aspoň již probuoh na něčem se sami srovnejte, co proti Bohu v ustanovenie předkuo vašich, co k zkaženie Království tohoto příčinou býti znáte, to prosím všickni opusťte, a co nejvzácnějšího Bohu a vlasti své nejužitečnějšího, toho se všickni chopte, to všickni držte, to všickni skutkem, ne tlachem plňte, k tomu nás napomínejte a tomu také učte. Ale ztěžkem nad nesvornost, nelásku a nad nespravedlivost Bohu co nenávnstnějšího a Království škodlivějšího a nad svornost, lásku, spravedlivost i Bohu milejšího i vlasti prospěšnějšího najdete. Mějtež se dobře a těmito knížkami samými se spravíc, své učedlníky spravujte, abyšte s Balámem od voslic spraveni a trestáni nebyli. V městě převelikém Praze | koupíš tyto kniežky nedraze.“

11 Závěrečných dvanáct řádků rytmizované prózy CYRILLUS 1516: X8^a zní: „do tohoto Zrcadla se nemeškej vzhlednúti a jiné těmi hanebnostmi zšeredněné k témuž napomenúti. Tu jistě budeš-li pilně do něho patřiti, i vlasti poškvny i své piehy shlédneš, tu lékařství najdeš. **Múdrostí, pokorú, sdílnoští a mírností ozdobený pokoj, lásku, jednotu, řád a svornost v vlasti obmýšleti, spravedlivost zastávati budeš.** Měžž se dobře a milující pokoj miluj“ (zvýraznil PV).

du latinských gnóm, které narychlo vykrývají poslední stranu volebních artikulí z roku 1526. Jsou ještě kostrbatější než české verze jiných, původně latinských hlavních textů.¹² Konáč k udržení běžného chodu jistě zaměstnával sazeče, ale těmito literárně-manuálními vstupy se jeví jako typ živnostníka, který byl se sazečským procesem svázán více než zahraniční *Privatdrucker*, či dokonce kterýkoli jiný český principál 16. století.

Konáč se jako řemeslník přestal projevat roku 1528. Uzavření tiskárny však nezpůsobil nástup Habsburků, jak bylo dříve naznačováno (KOPECKÝ 1979: 165). Ve skutečnosti zde zapůsobily důsledky zápasu staropražských patricijských skupin okolo Jana Paška a Jana Hlavsy. Ze střetu konzervativního a radikálního křídla vyšel vítězně srpnovým převratem roku 1524 konzervativní kališník Pašek, zuřivě podporován utravvistickým administrátorem a luteránským odpadlíkem Havlem Caherou, který od roku 1523 působil rovněž jako farář Konáčova blízkého kostela Matky Boží před Týnem. Paškova samovláda na staroměstské radnici vydržela jen čtyři léta. Padla v září 1528 a Cahera i Pašek byli králem Ferdinandem I. z metropole vypovězeni. Konáč s funkcí místosudího v zemském úřadu nebyl těmito událostmi dotčen, ale jakožto exponent Paškova programu se v městském úřadu hor viničných už neangážoval a tiskárnu fungující jedenadvacet let zavřel (mladší soupevník Pavel Severin, stranící Hlavsovu radikálnímu křídlu, se tak *via facti* zbavil jediného pražského konkurenta). Literární práci však Konáč neopustil, jak svědčí adaptace tří próz vydaných až posmrtně roku 1547 pod názvem *Knihy o hořekování* (JAKUBCOVÁ 2007: 313–315). Tento sborník ze svého letního sídla Skrovnětína na břehu Vltavy dedikoval 10. února 1545 svému katolickému příznivci Janovi st. Hodějovskému z Hodějova. Konáč zemřel roku 1546, a pouze *Rukověť* uvádí navíc denní datum 3. dubna (JIREČEK 1875: 382).

III.

Zatímco literární aktivity Řehoře Hrubého po starších pokusech o oslovení širšího čtenářstva směřovaly k úzké vrstvě úředníků a ke králi, Konáč chtěl

12 ARTIKULE 1526: B3^b „Catho ad Populum Roma[rum]: Nedomnívajte se býť starší naši oděním obecné dobré veliké z malého učinili. Neb kdyby tak bylo, mnohem krazší my bychom měli, ješto zajisté drábuo a lidu, též také oděni a koní více my máme nežli oni. Ale jinét jsú věci, kteréž sú je velikými učinily, kterýchž u nás žádných není. Doma rozšafnost, vně spravedlivé panování, rozum v radě svobodný, ani hřichu ani chlípnosti poddaný. Místo těch věcí my máme smilstvie a lakomství, zjevně nedostatek, obváštné bohatství. | Ennius poeta: Mravy starými obecné dobré stojí římské, a mužmi. | Seneca Trage[di]a 6: Předložiti vlast nad děti králi náleží. | Cicero Rethori[ca]: Moudrý člověk žádnému nebezpečenství pro obecné dobré nevyvine. A protož ktož by pro obecné dobré zahynúti nechtěl, z potřebnosti s obecným dobrým zahyň.“

vytrvale sjednocovat a vychovávat měšťanské publikum, ba i kněžstvo.¹³ Nesmíme také zapomínat, že byl u nás prvním novodobým literátem, který výslovně pamatoval na dětského čtenáře.¹⁴ Nástroje k upevňování obecného dobrého měl však ještě omezené rigidním utrakvismem. Na jedné straně nedocenil význam naukové a vzdělávací literatury (ten si naopak uvědomoval katolík Bakalář), na druhé si však k průniku knihy do nižšího měšťanského prostředí osvojil specifický editorský styl, jehož pravý smysl neobjevili ani starší badatelé ani jinak fundovaný Milan Kopecký. Editorická specifika vyniknou zejména tehdy, srovnáme-li Konáčův přístup s metodou Hrubého, který tam, kde to předloha žádala, rukopisný překlad laicizoval pomocí marginálií, kvantitativně i kvalitativně povýšených na samostatný autorský útvar. Konáč ovšemže nemohl těžit ze znalostí a tvůrčích předností, jimiž evidentně oplýval Hrubý, ale to ještě nemusí být rozhodující. Podstatnější je, že neponechával překlady v rukopisu pro úzký okruh čtenářů, jak činival Hrubý,¹⁵ nýbrž myslel na šíření knižtiskem. Ve shodě s Bakalářem nechtěl málo zkušenou obec čtenářů obtěžovat folianty, a proto tíhl k malým formátům (93 % patří kvartu a osmerce). Neměla-li být jejich sazba finančně prodělečná, případné marginálie se musely nadmíru pracně sázet nejmenším z trojice dostupných švabachů. Jak jsme ukázali na jiném místě (VOIT 2013a: 137–138), pracnost nebyla v českých tiskárnách rentabilní, a proto chápeme, že Bakalář tak malé písmo neměl vůbec a Konáč si jej obstaral až roku 1522, ale pro marginálie

-
- 13 „Že lakomství, pýcha, nespravedlnost, ruoznice a nelibosti i Bohu všemohúcímu nejnenávisnější i lidem a Království tomuto nejškodnější sú a že zřízení církve svaté při počátku viery křestanské zpuosobená tak, jakž k čemu a proč sú zpuosobená i Bohu příjemná i lidem potřebná a užitečná sú, z této kratičce sprotné a hlupé řeči poznati muožeš. Protož milý kněže, nechaje té jakés pošetilé a všetečné výtržnosti. Pro Boha, kterýž Láska jest, tebe prosím, zuostaň v lásce, uč lásce, ved k lásce, k pokoji, k spravedlivosti a k svornosti křestanské, [...] bud kazatelem a ne kazitelem, potupuj lichvu a lakomství, protiv se ruoznicem, křivdám a bezprávím nečíslným ec., chceš-li povinnosti své před Bohem i před lidmi dosti učiniti“ (KONÁČ 1522: B4^a). K tomuto apelu na kněžstvo i k jeho o málo starší verzi v Husových *Dvanácti článkuo víry* (1520) se časově druzí ještě výzva Jana Myšky Přemyslského ze Žlunic (1521).
- 14 „Děti — a kterýmž milo jest slyšeti podobenství a řeči dětinské — radovati se budú učíce se v nich a snadné bude jim poznání jich pro lahodnost slov a libost řeči, též figur a obrazuo patření, kteříž v nich sú“ (JOHANNES DE CAPUA 1528: A1^a–A1^b).
- 15 Snad z obavy — avšak dodejme, že zcela liché — o nedocnění Všehrdovy a Hrubého tvorby povstala nedávno pozoruhodná zkratka. Její autor, excelentní historik, se na společenské působení unikátních překladových sborníků Hrubého podíval očima *Budyšského rukopisu*, který se také zachoval jen v jednom exempláři a o jehož literárním a politickém významu není vůbec sporu (ČORNEJ 2014: 813). Lze však až takto účelově pomíjet rozdílný kontext a odlišnost literárních prostředků a agitačních funkcí mezi husitským rokem 1420 a léty 1509–1513?

jej užil jen jedenkrát v legendě o biskupu Methodiovi, aby zachoval věrnost Brantově a Aytingerově latinské předloze.

Byv tedy v tiskárně limitován technicky, své literární nadání zaměřil na paratexty, které rámovaly hlavní dílo. Jejich stylové, žánrové a funkční rozvrstvení dokládá Konáčovu snahu původní i přeloženou literaturu nejen importovat do nižších vrstev měšťanstva, ale navíc její četbu usnadnit a čtenáře ke každodenní četbě motivovat. S humanistickými formami seznámený Konáč tedy jako první český editor a tiskař význam rámcových částí docenil. Jejich specifika nakonec náležitě podtrhl, neboť po prvním pokusu Pavla Severina z roku 1522 přistoupil o pět let později i on k typografickému (písmovému) odlišení rámcových částí od hlavního textu. Přestože tyto vizualizační postupy byly pro požadovanou unifikaci knihy silně žádoucí, plně se u nás vžily se zpožděním až během čtyřicátých let 16. století.

Zcela běžně zařazoval předmluvy a dedikace, které pro českou vydavatelskou praxi počátku 16. století nebyly sice novinkou, ale šetřilo se s nimi. Obecně koncipovanou předmluvu čerpal při překládání z cizojazyčné předlohy, což bylo u nás opět nové. Již od samého počátku, kdy přistoupil k řemeslu, se důvěrným tónem předmluv obracel k jednotlivému čtenáři sám za sebe. Tyto důvěrné apely, zhusta rámované oslovením „máš tuto, Čechu milý“ a rozloučením „mějž se dobře“, poukazovaly na rozpor mezi tím, jak by ideální utrakvistická společnost měla vypadat a jak ji kritickými očima viděl konzervatívec Konáč. Proto se opakovaně žádá „svornost, jednota a řád“. Tím texty splňovaly základní cíl evropských humanistů pečovat o obecné dobré, ovšem v Konáčově pojetí pod patronací jediné vyvolené církve utrakvistů. Prology zároveň trpělivě plnily cíl méně efektní, zato však stejně naléhavý — vychovávat nižší měšťanstvo k pravidelnému čtení, neboť „nechceš-li hlupý na světě zuostati, | nebyvejž skúpý múdrosti zjednati, | čtiž mudrce sobě a nebudeš robě, | pravimť já tobě“ (BURLEIGH 1514: N8^b). Konáč dobře odhadoval, že spočívá-li šlechticova devíza v urozeném původu, měšťan se musí soustředit na ctnost a rozum. V této souvislosti však již necítil potřebu připomínat literární schopnosti češtiny (jako Všehrad nebo Hrubý), ale vcelku průběžně češtinu vřazuje do rodiny slovanských jazyků. Snad k tomu přispěl kontakt s běloruským tiskařem Franciskem Skorinou, který se v Praze usadil asi koncem roku 1515. Možná určitý vliv měly též dobré zkušenosti Václava Konáče (zemř. 1539), který při obchodování s Polskem propagoval bratrovoy literární práce, z nichž některé tam byly k podpoře světské literatury o málo později skutečně přeloženy.

Už v Konáčových počátcích se některé epistolární předmluvy obracely k jedinému adresátovi, a měly tak zárodečný charakter dedikací (dvě oslovují nejmenované inspirátory Konáčových překladů a třetí je psána jako patrně soukromá výhrada bratru Václavovi). Nejstarší formálně čisté věnování, a to hned králi Vladislavovi, obsahuje *Dialogus* (1515). Má podobu memoranda

o potřebě společenské svornosti (tehdy pisatel sice očekával udělení erbů, ale praxi s věnováním králi několikrát užil během let 1509–1513 i Hrubý). Od roku 1516, psychologicky posílen úřednickým vzestupem, si Konáč troufl dedikacemi obdarit šest vladyků a vyšších aristokratů utrakvistického i katolického přesvědčení. Vyjádřil tak nepředstíranou úctu k jejich zásluhám o kultivaci měšťanstva a knize zároveň opatřil vhodný štít a prestižní reklamu. V případě Husových *Dvanácti článků víry* poprvé roku 1520 u nás doložil, že inspirátory tiskařů nebyli jen kněží, ale i kulturně založení vladkové (Jan Leskovec z Leskovce). Společenský proces, označovaný marxistickou literární vědou jako zápas o kulturní převahu měšťanstva, měl tedy naopak charakter spolupráce, během níž v zájmu měšťanů role aktivních kultivátorů přijímala nejprve nižší a o málo později i vyšší šlechta.

Čtvrtina Konáčových publikací obsahuje doslov. S tímto prvkem poprvé vystoupil už roku 1495 (1501) Všehrd, ale v pokonáčovské ediční praxi se neujal. Konáčovy prozaické či veršované doslovy nemají epistolární ráz, ale jsou koncipované jako shrnující opakování obsahu. Didakticky prozíravá funkce byla někdy ještě zesílena apogetickým postojem překladatele, jak vidíme na převzaté obhajobě erotických látek v *Kronice o Cimonovi hlúpém* (1509) nebo na nepůvodní obhajobě antických filozofů v Pseudo-Burleighově antologii (1514). Literárněhistorický doslov připojený ke zjevení sv. Methodia (1526–1528) je naopak odrazem praxe, kterou pro lepší orientaci čtenáře užívali už dříve Mikuláš Bakalář, Mikuláš Klauďán a Oldřich Velenský. Konáč prostřednictvím doslovů završoval celkové poslání rámcových částí, chtěje četbu česky čtoucímu nižšímu měšťanstvu co nejvíce zdůvodnit a usnadnit. Postupoval tak i za cenu jisté schizofrenie, kterou vyvolávalo napětí mezi obhajobou erotických látek (Beroaldus) či pohanských filozofů (Basilius Magnus) a obecně opatrnickým stanoviskem, dovolujícím díla k překladu vybírat tak, aby v utrakvistickém prostředí nepodporovala volnost mravů a u čtenářů nenarážela na nízké povědomí o antických realitách.¹⁶ Tak se Konáčovi hlavním ideovým kritériem stala ctnost a formálními prostředky antologie, bajka a novela, které v době, kdy už dle domácí tradice byl příklad z Bible bližší než starověká či novověká realie, odpovídaly mentálním schopnostem měšťanského publika.

Zkoumáme-li Konáče hlediskem soudobé editorskotypografické praxe (VOIT 2012c), nelze přehlédnout, že k pěti knihám z let 1510–1528, obsahujícím sto a více listů, jeho tiskárna připojila rovněž rejstřík, a to i jmenný, a tím jej konečně legitimizovala také v Čechách. Těm, kteří techniku tichého čtení uspokojivě neovládali ani v pokročilém roce 1520, musel být ovšem důtklivě

16 Dovolíme si však pochybovat, že by Konáč skrze Beroaldovu apologii z roku 1509 položil „teoretické základy české renesanční literatury“ (KOPECKÝ 1988: 64).

předeslán elementární návod, jak s touto pomůckou nakládat.¹⁷ Během let 1510–1523 se poprvé zaváděly opravy sazečských chyb, i když jen v podobě souhrnných veršovaných errat. Roku 1515 a 1516 Konáč svou konkurenci i čtenáře informoval o ochraně vydání prostřednictvím privilegia, a tak se rovněž v tomto ohledu stal průkopníkem. Prvenství mu náleží dále v reklamních verších tiskařské a knihkupecké živnosti, které umísťoval na titulní stranu nebo do rámcových částí (1510, 1516, 1520). Zcela vzorový doprovod má Silviova *Česká kronika* z roku 1510, obsahující reklamní verše s registrem díla, prozaickou předmluvu zdůvodňující vydání, prozaický doslov k vyspělejšímu čtenáři, propagační protiněmecké a proutravkvistické verše lidovějšímu publiku, veršovanou omluvu sazečských chyb a rejstřík.

IV.

Připoutáme-li Konáčovu biografii k panoramatu náboženských a kulturních dějin, některé interpretace předložené staršími generacemi se ukazují jako násilné. Zjišťujeme, že hlavním rysem jeho spisovatelské a řemeslné tvorby nebyla pouze služba české společnosti, nýbrž v nemalé míře také ambice vyniknout, a to i za cenu rozporů mezi pasivně a pomalu přijímanou raněhumanistickou literární a vydavatelskou tendencí a mezi pořad ještě nenaplněným raněrenesančním knižním uměním.

Kopeckého monografie o Konáčovi z roku 1962 akcentovala pochopitelně literární aspekty tématu a vytýkat jí tento cíl je naprosto nemístné. Problém však cítíme v tom, že marxistické bádání nezohlednilo malou připravenost a pasivitu měšťanských čtenářů i myšlenkovou strnulost utrakvistických pisatelů a překladatelů (VOIT 2013b). Održení od soudobé reality a literární každodennosti pak umožnilo Konáče v nejednom ohledu přecenit. Naddimenzování, patrné také u Všehrda a Hrubého, plnilo jasný cíl, totiž poměrně nevýraznou mapu literárního terénu jagellonské éry zaplnit tak, aby byla vytvořena pokroková a demokratizační spojnice mezi husitstvím a Bílou horou.¹⁸

17 „Registrum neb Zpravidlo podlé čten neb liter abecedních. Ktož budeš tyto kniežky míti, věziž, že počet položený v tomto zpravidle ukazuje kapitolu v kniežkách a čtena neb litera ukazuje v té kapitule to, co chceš mieti. Ale na to dobře pomni, žeť ne hned bude konec řeči o té věci, kteréžs žádal u druhé litery, ale někdy až do konce kapituly máš vždy o té věci. I pomniž, aby ne hned odpadl, když druhé litery dočteš. V příkladě: Chceš najíti o Bohu a to slovo Buoh počíná se od B, tehdy hledej v zpravidle mezi B. Pakli chceš co mieti o Adamovi, a Adam počíná se od A, hledejť mezi A. A tak o jiných věcech, což chceš míti“ (HUS 1520: A1^a). Konáčův návod pro čtenáře není ovšem ojedinělý, v málo obměněné podobě jej tou dobou užívali také Oldřich Velenský a Pavel Severin (VOIT 2013a: 148–149).

18 Na počátku této stati jsme připomenuli, že Konáč neměl po dobu své literární a tiskařské činnosti (1507–1528) vážnějšího konkurenta. Aby toto konstatování nezapadlo a aby byly zároveň alespoň prostřednictvím jakési inventarizace vytvoře-

Mapa literárního terénu čtená nově a s důrazem na jemné interpretační odstíny prozrazuje, že Všehrda lze označit za propagátora, Hrubého za agitátora a Konáče jako popularizátora. Všichni tři protagonisté nejenže pochopili společenskou funkci literatury, ale zdárně ji uplatňovali v praxi, byť s rozdílným postojem ke knižtisku. Až Konáčovi se však podařilo prakticky naplnit Všehrdův programový apel, že ke studiu křesťanských hodnot, poučení a konečně i ke krotké zábavě je četba přínosnější než „kázání, úpění, zpívání“ v kostele (cit. dle FERNÁNDEZ COUCEIRO 2014: 264). Poznali jsme, jak široké spektrum od literatury starověké přes středověkou k renezanční Konáč pokrýval, poněvadž byl v první řadě tiskařem a až potom literátem. Ačkoli mnohé vzory pocházely ze středověku, právě on se stal u nás prvním zveřejňovatelem poučeným humanistickými zásadami. Překladaťel se mohl specializovat na jistý typ textů, nikoli však ambiciózní živnostník, který v zájmu zisku musel oslovovat široké spektrum zákazníků. Literatura, která dnes bývá označována jako humanistická (pohanská, raněkřesťanská a renezanční), tvoří v Konáčově edičním modelu 21 %, středověká 29 %, administrativní, populární a žurnalistická 31 % a náboženská polemika 9 %. Rozhodně tak není přesné Konáče spojovat se „systematickým vydáváním humanistických děl“ (TICHÁ 1984: 182) a už vůbec o jeho tiskárně tvrdit, že z ní vycházela „německá reformační literatura“ (KUBIŠTA 2013: 702).

ny podmínky pro Konáčovo hodnocení, na následujících řádcích podáváme obraz jevíci se dnes prizmatem tištěné knihy. Pro ty, kteří se tímto odstavcem hodlají zabývat podrobněji, hned podotýkáme, že víceméně stejnou situací potvrzuje studium rukopisně dochovaných sborníků, jemuž se toho času věnuje kolega Bořek Neškudla. Souběžně s Konáčem defluje šestnáct jménem známých původců, z nichž pouze pět dokázalo své literární vlohy knižně prezentovat více než jedenkrát (Lukáš Pražský z Jednoty bratrské 1507–1528, řeholník Jan z Vodňan 1510–1511, Jan Černý z Jednoty bratrské 1517–1518, utrakvista Mikuláš Šúd 1523–1557, novokřtěnec Balthasar Hubmaier 1526–1527). Ostatní dle dnešního povědomí vystupují jako jednorázoví čili příležitostní autoři náboženských obran a polemik nebo traktátů o eucharistii (utrakvističtí faráři: Martin z Počátek 1514, Jan Stanislaides 1515, Martin Žatecký 1522, Martin Hánek 1524, Matěj Poustevník 1525; utrakvistický vladyka: Jan Myška Přemyslský 1521; novokřtěnec vladyka: Jan Dubčanský 1527; katolický farář: Mikuláš Tyčka 1521). Užité astronomii se věnovali Václav Žatecký a Mikuláš Šúd, lékařské osvětě a botanice Jan Černý a jedno mravněvěchné dílo napsal 1516 utrakvistický měšťan Pavel Vaniš. Janu Mantuánu Fenclovi bývají připisovány *Frantozy práva* (1518) a *Rada zhovaldilych zvířat* (1528). Do této poměrně jednotvárné mapy však musíme dosadit ještě literáty, kteří v etapě 1507–1528 psali latinsky a publikovali výlučně v cizině, např. Augustin Olomoucký (1491–1512), Jan Dubravius (1516–1552), Racek Dubravus (1514–1526), Jan Horák (1528–1530), Matěj Korambus (1516–1522), Bohuslav Hasištejnský (1509), Václav Philomates (1512), Štěpán Taurinus (1519), Oldřich Velenský (1520) aj. Nakonec ještě přicházejí čeští rodáci, kteří se odstěhovali a život spojili s německými univerzitami (Wenceslaus Faber de Budweis, Johann Honorius Cubitensis, Paul Schneevogel-Niavis).

Navíc právě četnost a výběr překladů velmi dobře ukazuje, jak se knihtisk jagellonských Čech klopotně vyrovnával se sloučením pohanských ideálů a křesťanských hodnot. Všehrd soudobě pocítovanou schizofrenii vyřešil jednoduše programovým příklonem k patristice, kdežto Hrubý a zejména Konáč se jí pokoušeli čelit pestřejším, ale obezřetným výběrem, který z jednoho i druhého pólu podporoval křesťanskou morálku a obecně dobré vůbec. Konáč, pokud víme, k překládání patristických děl sáhl pouze dvakrát a z literatury pohanské (i mladší) odmítl vše, co podporovalo smyslnost. Nutno však upřesnit, že jeho metoda se lišila od překladatelských postupů Hrubého. Dovolila jednoduché setrvání „nad textem“, zatímco marginální komentáře Hrubého pronikaly „do textu“, interpretovaly jej, a tak komunikovaly s autorem předlohy a zároveň i se čtenářem. Nicméně Konáčovo široké spektrum překladů je z pohledu dalšího vývoje českého překladatelství dosti ojedinělé. Překladatelství, a to i zásluhou mladšího profesionála Jana Straněnského, se už během třicátých a čtyřicátých let 16. století počalo aktualizovat zřetelem k soudobé zahraniční protestantské literatuře. Zároveň však jako nástroj obohacování domácí literatury ke škodě čtenáře sláblo: v období mezi lety 1501–1520 tvořila přeložená pohanská a raněkřesťanská díla 7,1 % českojazyčné produkce, ale v širším časovém pásmu let 1501–1620 už jen 1,1 % (BOHATCOVÁ 1988: 113). Konáč ovšem svým překladatelským a edičním přetlakem vědomě zaceloval mezery po svých předchůdcích a z nutnosti vědomě posiloval receptivní charakter české literatury. Pokud nás o opaku nepřesvědčí budoucí nálezy, musíme konstatovat, že se však přitom vyhýbal těm starším látkám, jejichž popularita, od dvacátých let 16. století podporovaná v Německu a Polsku knihtiskem, prudce sílila zejména u plebejské části městského obyvatelstva (Ezop, Šalomoun a Markolt, Enšpígl aj.).

Konáč jako živnostník s tvůrčími ambicemi hledal takové vzory, které by vzbudily pozornost potenciálního čtenáře a zároveň napomohly jeho kultivaci, a bylo mu asi lhostejné, z jakých kulturních oblastí a z jak vzdálené minulosti pocházejí (koneckonců také Hrubý v časovém rozmezí menším než tři léta zčeštuje ostrovtipnou Erasmovu *Choválu bláznovství*, ale ani neodmítá lukrativní výzvu přeložit sbírku *Vitae Patrum*, připsanou z tradice sv. Jeronýmovi). Konáč byl ve jménu křesťanské morálky schopen vedle sebe položit nabádací aspekty života antických filozofů a severoafrického biskupa Methodia, satiru Lúkiánovu i středověkou eschatologii Gerarda van Vliederohena a Jakuba de Gruytroda. K projekci lidských hříchů tak přichází vhod metaforika středověkého specula.¹⁹

19 „Neumělost, pýcha, lakomství a nemiernost [...] Těm čtyřem hrozným neškodlivějším selmám, [...] chceš-li odolati, do tohoto Zrcadla [múdrosti] se nemeškej vzhlednutí“ (CYRILLUS 1516: X7^b–X8^a). Nebo jiný příklad: „Zrcádlo sedmi dnuo [...], do kteréhož, ktož se každý den vzhledati bude, co jest byl před početím, co

Během léta 1516 se po boku tradičního obrazu umírání, líčeného Pavlem Vanišem ve „vtipném“ traktátu *O Smrti*, ocitá Silviův humanistický (věřejný) list *O Štěstí*. Zatímco Vaniš se nechal inspirovat středověkými literárními podobami dramatického *Tance Smrti*,²⁰ Silviovo vidění, zaslané Prokopu z Rabštejna už roku 1444, se zakládá na statickém popisu zatěžkaném odkazy k pohanské antice i soudobé diplomatické scéně. Mezi dnes známou světskou literaturou jagellonské doby — a lhostejno zda rukopisnou, nebo tištěnou — bylo Silviovo téma Fortuny tuším nejfrekventovanější a u Konáče možná ještě zesílené vlastnictvím domu U Štěstěny, v němž do roku 1520/1521 bydlel. Tvorba Hynka z Poděbrad, Petrarkova encyklopedie nebo traktát *Pán rady* (1505) neukazují však nic jiného, než lidskou slabost k chamtivosti, opilství či lakomství, která vždy vyvolá Boží trest. Naproti tomu Silviův artistní list, jak bylo typické pro humanisty, viní ze společensky excesivní „nešťastné“ cesty ke šťastnému životu vrtkavou a falešnou Štěstěnu.²¹ Měšťánskému čtenáři, odchovanému biblickou tradicí a středověkým obrazem světské nespravedlnosti, byly ovšem bližší dějově pojaté a lidové prózy *Pán rady* nebo *O Smrti*. Český překlad Silviova listu *O Štěstí* směřoval tedy humanistickou formou i renezančním obsahem dle našeho mínění k univerzitně vzdělané inteligenci, a pokud mířil i do širších vrstev, mohlo jít o stejný lakmusový papírek (tehdy ovšem ještě nezbarvený), jakým na přelomu 15. a 16. století bylo české vydání Petrarkovy encyklopedie *De remediis utriusque Fortunae* u Tiskaře Pražské bible. Vždyť encyklopedie ani Silviův list reeditovány již nikdy nebyly, kdežto *Pán rady* i Vanišova próza se dočkaly několika nových vydání.

Další zřídlo čtenářské kultivace tvořila u nás naprosto bezprecedentní tištěná žurnalistika. Prózou či zpěvním veršem se prostředkuje turecké nebez-

jest nyní, co a kde bude po smrti, světle spatří a uhlédá“ (GERARD VAN VLIEDERHOVEN 1521: A1^b).

20 „Poněvadž, Čechu milý, smrtedlným nám všem a nečíslným pádóm poddaným nic jistějšího smrti, nic pochybnějšího hodiny její a nic hroznějšího není, hodnět tehdy i potřebné jest nám všem, ji v paměti ustavičně majíce, k nie se strojiti a s hotovostí jie vždycky očekávati, když by na dvěře potlúkla, abychom jí vesele otevřeli [...] Kterážto Smrt, kterak strašlivá jest a kterým kterak také na kulhavé seděcí kráve rychlé koně s bystrými postihá, mládenci sepsanie toto i směšné spolu i strašlivě, ano i vtipné okazuje“ (VANIŠ 1516: A2^a–A2^b).

21 „Mnohé, ano i nečíslné pády, pane milý, a těžké příhody smrtedlných tohoto našeho věku (mlčím o předešlých) vida a znamenaje často na své mysli rozjímaje diviti sem se nepřestával, proč by takoví pádové neb příhody a zvláště dobrým nedobré, spravedlivým nespravedlivé se přiházeli, zlým pak zase na odpor dobré. [...] Z tohoť nemálo vině jemu sem domlúval. V tom pak sen tento Eneáše Silvia o Štěstie pravým nápadem mi se naskytl, kterýžto čta hned sem se diviti přestal porozuměv, že ta Paní toho sama příčina jest. Neb sama falešná a nepravá jsúci, sobě podobné milující k sobě je připouští a s těžkem jednomu ze sta do smrti v té přízni setrvá“ (PIUS II. 1516: A1^b–A2^a).

pečí, vídeňský kongres (1515), pražské události (1525) nebo bitva u Moháče (1526). Většinu z těchto textů napsal či adaptoval Konáč sám. Proto také alespoň dle zjevných faktů, která máme k dispozici, mnoho vazeb na pražskou univerzitu při nejlepší snaze nedoložíme. Vedle prořimsky orientovaného konzervativce Martina z Počátek, který z úřadu rektora přešel na Konáčovi blízkou týnskou faru, je to už jen univerzitní astronom Václav Žatecký. O tak vlahé pouto, oproti zahraničním metropolím skoro až nepochopitelné (MÜLLER 1996; BOLDAN 2014), se však jistě nepřičinil Konáč. Pražští univerzitáni se totiž dlouho drželi skriptografické podoby textu (HELLINGA 2001: 66–67) a jejich ingerence do knihtisku, tím méně směrem humanistickým, byla až po dvacátá léta 16. století takřka nulová (MÜLLER 1996; NEŠKUDLA 2014a; 2014b; VOIT 2015). Rovněž nedoložíme inspirativní vazby na staroměstský patriciát, s nímž kooperovali Tiskař Pražské bible a Pavel Severin. Konáč ovšem našel plodné spojenectví u farářů na Starém Městě, majících spíše oblibu ve sporech o eucharistii než v pěstování humanismu. Jak jsme už upozornili výše, i přes evidentní názorovou blízkost neváhal právě utrakvistický klérus oslovovat požadavkem klidu a řádného života. Se silicím společenským postavením se otvíraly také kontakty k nižší aristokracii jednak jako inspirátorům prohlubujícím jeho občanské postoje a jednak jako záštitám proti případným utrhačům.

Poněvadž Konáč nebyl jen příležitostný literát, ale především tiskař, je legitimní ptát se, jaké látky a žánry v jeho edičním modelu chyběly. Nebudeme přirozeně hledat to, co čeští inspirátoři, spisovatelé, nakladatelé a knižní výrobci ignorovali paušálně (kupříkladu učebnice pěšního zápasu, jejichž úroveň v Německu zvyšovaly ilustrace už tehdy slavného Lukáše Cranacha st.). Konáčovi podobně jako severinsko-kosořské dynastii citelně scházely podstatnější segmenty, než byly sportovní návody pro úzkou vrstvu zájemců — nenabízely totiž početnice, slovníky, konverzační návody a mluvnice, jež domácí publikum mohlo získat tou dobou jen z katolických center (Plzeň a Norimberk).²² O tyto drobné texty se žádné zpracování staršího písemnictví dosud nezajímalo, poněvadž potřebnou rekonstrukci celého literárního terénu vždy nahradil zájem akcentovat pouze ty jednotliviny, které byly *ex post* považovány za esteticky či ideově nosné. Proto také uniklo, že nejen některými teologickými východisky, ale i knižní nabídkou ke školní či domácí výuce se utrakvisté od katolíků skutečně lišili. Zatímco katolíci díky zájmu o učenecký humanismus měli se školstvím alespoň zprostředkované zkušenosti, kališnická elita multiplikační roli knihtisku pro (zejména) jazykové vzdělávání měšťanů až do čtyřicátých let 16. století podceňovala. Nelze se

22 Skupinu těchto učebnic je možné rozšířit ještě o praktické návody k přípravě barev, inkoustů nebo k hospodářským pracím, které se z generace na generaci buď opisovaly, anebo tištěné opatrovaly z německy mluvících zemí.

divit. Pohled upřela do sebe a nazpět, nikoli také navenek a neustále se ujišťovala jazykovým rovnostářstvím češtiny, latiny a řečtiny, opomíjejíc přitom praktickou komunikaci úředníků nebo kupců s cizinou (VOIT 2012c; 2015). Jazykový patriotismus, jemuž v některých společenských kruzích nahrával dalimilovský negativní vztah k „drsnatě“ němčině či třeba i pýcha z dávného zčeštění úplné Bible, však měl pouze citový základ a nebyl podložen soustavným vědeckým zájmem o češtinu, jaký se projevoval studiem latiny nebo řečtiny například v okruhu Lorenza Vally, Leonarda Bruna, Pietra Bemba nebo Johanna Reuchlina studiem latiny, řečtiny a hebrejštiny.

V.

Nový, poněkud komplexnější pohled na Konáče souběžnou optikou literární historie a knižní kultury potvrdil naše starší názory (VOIT 2013a; 2014), že v české literatuře jagellonské éry, ovládané utrakvisty, zatím ještě o žádný soustavný humanismus nešlo. Ani Konáč se soudobými kulturními proudy z Německa nebo Polska neinspiroval tak hluboce a trvale, aby mohl být označen za ryze humanistického editora či typicky renezančního tiskaře. Totéž ovšem platí i o plzeňském Bakaláfovi, který přišel do Čech poučen krakovskou univerzitou a v novém působišti se mohl spokojeně přimknout ke skupince soukromě latinizujících humanistů. Tak jako Konáč nebo Severin rozhodl se však pro veřejnou službu. Proto jsou všichni tři typografové široce rozkročení mezi středověk a novověk, poněvadž takto je determinovala měšťanská společnost první třetiny 16. století. Analogicky lze totéž říci o literárních snahách vyvíjených Všehrdem, Hrubým a Konáčem, které moderní historikové poprávu ctí, byť i probíhající diskuze o humanismu prokázala postojem diferencovaně.²³ Musíme se znovu vrátit k nezaujaté kritice pramenných textů a ku prospěchu bádání už teď přiznat, že snahy všech tří protagonistů nejsou podloženy původními tvůrčími činy, ale mají — navzdory nepopíratelně novátorským funkcím Konáčových úvodů a doslovů — pouze pasivně receptivní charakter.

Pokud byly tyto snahy označovány za humanistické, dle našeho názoru se bona fide zaměřovaly s českým projevem *irénismu*, který je patrný už v pohusitské společnosti a zejména od devadesátých let 15. století. Na snaze o prosazení obecného dobrého a povznesení mravního profilu jednotlivce neměli zájem jen Všehrd s Hrubým a Konáčem, ale i utrakvistický klérus a potažmo

23 Například vedle sympatické výzvy zkoumat, zda Všehrd vůbec nějak zásadně předznamenal další dění (MALURA 2014: 272), se i bez toho deklaruje jistota o Všehrdově průkopnictví a programovosti (VACULÍNOVÁ 2014: 640; ČORNEJ 2014: 812). Zároveň však byly k Všehrdovi vysloveny docela protichůdné názory — jeden stojí na tom, že odmítl pohanskou čili klasicickou antiku (HAVEKKA 2014: 290), a druhý zní, že naopak požadoval překládat i knihy pohanských autorů (ČORNEJ 2014: 813).

aristokracie. Mohlo by se tak soudit, že jedno ze specifik českého irénismu spočívá v ignoranci společnosti jako takové, poněvadž ta byla patrioticky redukována na úzkou kategorii *vlast*. Ve skutečnosti však šlo o proces právě opačný, který opíraje se o utrakvistický mesianismus viděl v ideálu „vlasti“ nástroj, jak Evropě vnutit českou, ale již umdlévající cestu ke společenské reformě (NODL 2010: 19). Proto česká podoba jinak sympatického irénismu není důsledná ani přesná. Chybí jí především konfesní neutralita. Zatímco Hrubému nebyla cizí aspoň střední cesta erasmianství nebo neostocismu, Konáčovo pojetí naráží od roku 1514 na bariéru konzervativního utrakvisty, odmítajícího jak Jednotu bratrskou, tak později i luterství. Jeho krédo o pokoře, lásce, svornosti a střídmosti jistěže rezonovalo se soudobě většinovým požadavkem na obnovu církve v duchu prvotního křesťanství a později našlo několik autoritativních epigonů (Lomnický, Rvačovský aj.). Ke škodě věci však v jagellonské době postrádalo intelektuální základ vzešlý z vědecké činnosti jednotlivců, učeneckých kroužků či univerzity. Jak jsme již nejednou připomněli, názor byl sdělován prostřednictvím překladů a vtěsnán do paratextů, leč tvůrčí východisko, které mohla poskytnout jediné humanistická metoda, chybí. To považujeme za dostatečný důvod, abychom Konáče nenažývali *křesťanským humanistou*, ale pouhým irénikem.

Nechtějíce rozměšňovat tolik potřebnou polemiku tam, kde to není nutné, znovu opakujeme, že východiskem našich úvah je Kristellerovo dnes už klasicky „úzké“ pojetí humanismu jakožto filologicko-filozofické metody (VOIT 2014: 168, pozn. 9). Ačkoli může být připomínáno, že existují i mladší vědecké koncepty, právě Kristellerův vyhovuje svou jednoduchostí a striktností, díky nimž jakákoli utilitární a elastická ekvilibristika s humanismem mizí. Vědecký základ filologicko-filozofické metody došel částečného naplnění v rukopisně zaleželých překladech Hrubého, ale s překladatelským programem Všehrdovým či Konáčovou irénickou službou veřejnosti — jakkoli pasivně přibližovaly ideál antické a raněkřesťanské humanity — nerezonuje a stejně tak se až do vystoupení Jana Blahoslava nenaplnuje studiem Bible, které tvořilo významnou část aktivit téměř všech zahraničních humanistů.

Z těchto důvodů všechna dosud užívaná adjektiva snažící se postihnout specifika takzvaného humanismu naší vernakulární scény považujeme za nemístná. Jejich jediným, avšak dopředu vykalkulovaným přínosem bylo sebeutvrzení, že i jazykově česká literatura a knižní kultura jagellonských Čech způsoby sobě vlastními — tedy na bázi odvozenosti — držely krok se standardním vývojem v zahraničí. O tom však bylo úžeji i doširoka už pojednáno (STORCHOVÁ 2003: 80–82; EADEM 2014: 276–277). Ovšem ani metodologické přístupy uplatňované během posledních dvou desetiletí by neměly ukolébat. Bohemisté, neolatinisté i historikové jsou náchylní ze setrvačnosti považovat za humanistu každého rodilého Čecha jagellonské éry, který korespondoval se zahraničním vzdělavcem, anebo si do knihovny opatřil exemplář pohan-

ské či raněkřesťanské literatury. Spektrum adeptů nelze dle našeho mínění rekrutovat ani z „několika desítek odkazů na antické postavy, texty a děje“, které v konkrétním literárním díle najdeme (ČORNEJ 2014: 812–813). Tak bychom mohli, jak už bylo namítáno, za prvního českého humanistu prohlásit kronikáře Kosmase.

Pokud ale v diskuzi dokážeme poukazovat na krizi české společnosti přelomu 15. a 16. století (HAVELKA 2014: 291; ČORNEJ 2014: 811–812), pak se také musíme umět vyrovnat se skutečností, že tato krize přivodila v jazykovém i myšlenkovém modelu našeho písemnictví řadu specifík, z nichž některá mohou být dosti hubená a některá nemile překvapivá. Proto myšlenkový proud, dříve označovaný termínem *humanismus*, zde nově pojmenováváme jako *protoobrození měšťanstva jagellonské éry*. Dle irénického programu kladlo mimořádný důraz na ctnost jedince a obecné dobré, ale tento směr původních i překladových tvůrčích činů protínal i jiné národní literatury, aniž by byl ztotožňován s elitářským humanismem. Volá-li tedy Všehrd po plošném vzdělávání měšťanstva a šlechty, pak stál spíše na stanovisku humanismus vylučujícím (NEŠKUDLA 2014c: 742). U nás byla laicizační tendence naopak vyvýšena a uznána za hlavní znak humanismu, který — na rozdíl od všeho jazykově nečeského — dostal přívlastek *národní*.²⁴

Lze si povšimnout, že tohoto přívlastku neužíval během minulých desetiletí snad jedině Eduard Petrů, ale s ohledem na zakotvenost v marxistické literární vědě o něm ani nepolemizoval. Proti tomu zdůraznil *odlišnost* vývoje humanismu. Poněvadž se však soudobé vzdělanostní, politické a náboženské souvislosti jevily na rozdíl od studia textů až jako druhořadé faktory, recepce literárních děl a tím spíše celého proudu, relativizovaná do úrovně „čtenářského prožitku“, k postižení diferencí nijak nepromluvila. Krátce řečeno, slova *národní* nebo *odlišný* se tak stala elegantní záplatou na to, co soudobá metodologie nemohla ani nechtěla postihnout, tedy na obtíže tvůrčího i čtenářského procesu jagellonské kultury.²⁵ Kde je „připravenost českého prostředí“, o níž se roku 1996 zmiňuje Eduard Petrů a koneckonců nejen on? Spočívá snad v torzovité školské soustavě a okleštěné působnosti

24 Pokud víme, zatím poslední pokus o obhajobu tzv. národního humanismu byl učiněn v souvislosti s Plzní, kde produkci Mikuláše Bakaláře „lze bez nadsázky jazykově i tematicky považovat za programové počátky plzeňského humanismu“ a kde ve vydavatelském úsilí Jana Matnuána Fencla „dospěl plzeňský humanismus vrcholu“ (VIKTORA 2014: 475–476).

25 „Odlišnost české (a obecněji středoevropské) podoby humanismu a renesance není výrazem nedostatku schopnosti našeho prostředí přijmout podněty západoevropské a zejména italské renesance, ale ve skutečnosti představuje **připravenost** českého a středoevropského prostředí vyrovnat se tvůrčím způsobem s novými kulturními, a zvláště literárními podněty a funkčně jich využít v duchu kontinuity domácí kulturní tradice“ (PETRŮ 1996: 195 [zvýraznil PV]).

univerzity, v neexistenci spisovatelské obce, přechodně vytěsněné literární latině, absenci naukové literatury a krátkodechosti věcně zaměřených spisů či snad ve frapantní děravosti žánrového systému? Nebo má být za čtenáře připravené vnímat náročnější texty považován ten, kdo ještě roku 1520 potřeboval návod k použití rejstříků?

Nedávno jsme připomněli skepsi Antonína Škarky, s níž se vyjádřil k renezančnosti předbělohorské literatury (VOIT 2014: 176–177). Nově bylo dokonce spočítáno, že během let 1480–1526 vzniklo sotva 8 % děl, která lze tímto termínem vůbec označit (MACEK 1992: 206). Vezmeme-li v úvahu jen původní českou tvorbu jagellonské éry, ideová rovina tisků se častěji prezentuje ještě středověce a rukopisně dochovaná dílka, spadající do oblasti věcné (převážně kazatelské a traktátové) prózy, stylový ráz textu neřešila vůbec. Šermovat lze tedy nanejvýše *Frantozými právy* (1518), neboť i původní a přeložená tvorba Hynka z Poděbrad má více rysů středověkých než renezančních. Zdeňka Tichá ji však dle přesvědčení, že vše české = národněhumanistické, roku 1967 označila jako „větev národního humanismu v šlechtických kruzích“, ale později se k této tezi již nevrátila.²⁶ Pod čarou zařazený úryvek mimo to ukazuje ještě jinou, ve skutečnosti ovšem povážlivě invalidní rovnici, která občas platí žel i dnes, že literatura renezanční doby = literatura renezanční. Poplatnost středověku jakožto dominantní rys jagellonského písemnictví však koresponduje s uměleckým názorem tiskařů, ilustrátorů a knihvazačů a koneckonců už po léta je přiznávána i výtvarnému umění či architektuře (BARTLOVÁ 2013). Poučení o tom skýtá ideálně Konáč, avšak novými doklady tuto stat' už zatěžovat nemůžeme. Budiž tak alespoň shrnuto, že jeho příklon k raněrenzanční typografii byl navzdory signálu z roku 1514 ještě pomalejší, než po roce 1520 ve svých počátcích vykazoval Pavel Severin, notně závislý na pozdněgotickém názoru svého předchůdce Tiskaře Pražské bible. Proto se dostávají pochyby, zda automatizovaná nálepka *renezanční humanismus* specifikuje literární a knižní kulturu jagellonské éry oprávněně.

Právě na Konáčově dvojedinosti tiskaře a literáta poznáváme, jak ošidné je humanismus zaměřovat s nejvlastnější rolí knižtisku. Ten se hned po polovině 15. století stal v zahraničních centrech nástrojem uchování, stabilizace a širší dostupnosti nejen středověké liturgické literatury, ale i duchovních hodnot pohanské a křesťanské etapy starověku (FÜSSEL 1999). V tomto ohledu je role literárního triumvirátu Všeherd — Hrubý — Konáč naprosto klíčová,

26 „Při svém postavení autora na přelomu epoch [Hynek z Poděbrad] dovedl tradici přetvořit tím směrem, kudy se měl ubírat vývoj české literatury renezanční doby. Tím vlastně dával základy již moderní literatuře a není jeho vinou, že se na těchto základech v starší literatuře dále nestavělo. Nepochybný význam Hynkův je i v tom, že tvořil česky, a tím vytvořil jakousi větev národního humanismu v šlechtických kruzích“ (TICHÁ 1967: 164).

poněvadž všichni tři usilovali, i když každý po svém, o zaplnění vakua, které počátkem 16. století česká společnost zdědila po starších literátech a prvotiskařích. Historická specifika, která myslím netřeba rozvádět, tuto trojici logicky přivedla k patristice, ale ani to z nich humanisty ještě nedělá, přestože k obraně této teze nedávno posloužila paralela s basilejským tiskařem Johannem Amerbachem (zemř. 1513).²⁷ Pokud bychom onu paralelu chápali doslova, *reformačním humanistou* by se jevil každý překladatel patristiky, ba i tiskař, o čtenářích nemluvě. Nelze však přehlédnout rozdílný přístup k textům: zatímco Johann Amerbach i Zikmund Hrubý v duchu humanistické filologie připravovali kritická vydání svatých Otců (navíc ještě s podporou arsenálu renezanční typografie), u nás byly roku 1484 zpřístupněny dva latinské tituly a pak už jen české překlady, které se až do Konáčovy odmlky opíraly o neopečované přetisky zahraničních prvotiskařů z doby před Johannem Amerbachem.

Tento rozdíl ovšem nijak nesnižuje pionýrský přínos literárního triumvirátu k protoobrození měšťanstva jagellonské éry. Přínos byl rozpoznán už dávno a ani dnes není důvod o něm pochybovat.²⁸ Tvůrčí strategie všech tří protagonistů v konečném důsledku bezděčně a imanentně naleptávala důrazem na překladovou práci izolacionisticky nastavený utrakvismus, a měla tak nepopíratelně proevropsky sociálněkultivační rozměr.²⁹ Avšak ani proto necítíme potřebu v typicky českém nálepkování pokračovat a takto humanizovaný utrakvismus jakožto cestu k lepšímu člověku pojmenovávat *občanským humanismem* (ČORNEJ — BARTLOVÁ 2007: 619; ČORNEJ 2014: 812). Toto souloví je nejmladším pokusem jak v českých kulturních dějinách jagellonské éry zachovat termín *humanismus*. Petr Čornej přitom vychází z petrifikované představy, že Všehrda a Hrubý byli radikálními kališníky, kteří hájili zájmy měšťského stavu proti šlechtě. Na místě je však otázka, nakolik pochopitelná sounáležitost obou literátů s měšťanstvem měla nějaké antagonistické jádro, když oba ke šlechtě (byť nižší) přece náleželi a jejich překladová tvorba stejně

27 „Textově kritické zpřístupnění patristických textů bylo součástí mocného proudu humanistické filologie a není možné je tedy považovat za pozůstatek středověku — není snad Johann Amerbach považován za jednoho z předních představitelů humanistického knihtisku, ač založil svůj nakladatelský program právě na vydávání spisů církevních Otců? U nás jejich díla překládal do češtiny Řehoř Hrubý z Jelení a na edicích týchž autorů ne náhodou později pracoval v Basileji jeho syn Zikmund“ (VACULÍNOVÁ 2014: 641).

28 Proto také nemůžeme přijmout názor, který na stránkách *České literatury* v diskusi o humanismu zazněl, že „největší zkreslení v chápání našeho humanismu“ je „přílišný důraz na tvorbu světskou a eliminace křesťanské literatury“ (VACULÍNOVÁ 2014).

29 Dovolíme si však pochybovat, že Konáč „překonává náboženský mravní kodex nebo si ho přizpůsobuje světské morálce“ (KOPECKÝ 1988: 68).

jako spisování nepočtených literátů dalších žádné stopy protišlechtických nálad nenese. Jak jsme již upozornili dříve (VOIT 2013a: 392–393; IDEM 2014: 169–170), rozložení politických sil a hybatelských snah bylo v době Všehrda a Hrubého spíše opačné, než se soudí, neboť bez kulturní ofenzivy mnoha nižších a vyšších aristokratů by se měšťanská tvorba pro měšťanské čtenáře dost možná rozplynula v nicotě. Není tedy přesné, interpretuje-li se humanismus jagellonské éry jako ideologie měšťanstva zaměřeného proti feudalismu.³⁰ Ještě problematičtěji vnímáme epiteton *občanský*,³¹ které k nám bylo importováno z ciziny (BURKE 2006: 125–126). Pro typ české společnosti jagellonského věku je dle našeho názoru předčasné. Tak jako *národní humanismus* implikuje národní obrození 19. století, tak *občanský humanismus* zavání formováním občanské společnosti, která se však v jagellonských Čechách počala teprve rodit nanejvýše ve dvou velkých městech (Praha, Kutná Hora) a intelektuální úroveň regionů zatím nijak ovlivnit nemohla. Touha po kulturním a morálním konsenzu se všeobecně realizovala hlásáním křesťanské morálky, ale sociální, náboženská a vzdělanostní situace Čech byla na rozdíl od Itálie, pro niž diskutované sousloví vzniklo především, natolik specifická, že ani příbuzné části společnosti nebyly s to obhájit homogenní postoje.³²

- 30 Chceme se držet pouze tématu, a proto pomineme zrod oné myšlenkové konstrukce a jen připomeneme, že na tomto metodologickém základu, jak bylo doloženo nedávno (FERNÁNDEZ COUCEIRO 2014: 260–261; NEŠKUDLA 2014c: 739–745), vystavěl roku 1964 Emil Pražák svou monografii o Řehořovi Hrubém. Pražákovy názory na Hrubého i na takřčený národní humanismus byly pro další vývoj bádání a pro jeho popularizaci klíčové a závazné, takže bez ohledu na to, jde-li o bohemistu žijícího, či nežijícího, cítíme potřebu se s Pražákovým vkladem vyrovnat. Trpělivý čtenář však snadno zjistí, že „ostré ataky“ proti Emilu Pražákovi, které nám byly nedávno vytknuty (ČORNEJ 2014: 813), žádnými pokusy o jeho odbornou diskvalifikaci nejsou — koneckonců nejen karatel, ale i pisatel těchto řádků znal Emila Pražáka „jako noblesního, skromného, mimořádně vzdělaného a nesmírně poctivého vědce“. Jenže nehodnotíme vskutku vzácný charakter autora, nýbrž vědecký názor uložený v monografii, která byla — ať se to líbí, nebo ne — konformní hrabákovské škole, a jak také v šedesátých letech jinak (škoda jen, že při této výtce zůstal nepovšimnut NEŠKUDLA 2014c: 740, pozn. 37). Pokud mají „větší smysl diskuze mezi živými“, pak tu mimoděk cítíme radu ke konzervování stanovisek o humanismu druhé poloviny 20. století, anebo chuť kosmeticky upravovat nanejvýše terminologickou rovinu.
- 31 Petr Čornej o Všehrdovi a Hrubém uzavírá, že „pozornost, kterou věnovali aktuálním problémům veřejného dění, je v evropském rámci řadí do proudu tzv. občanského humanismu, nepěstujícího učenost pro učenost, nýbrž zaměřeného ve prospěch obce, v daném případě kališnické Prahy a městského stavu“ (ČORNEJ — BARTLOVÁ 2007: 619).
- 32 Souslovím *občanský humanismus* reaguje Peter Burke na posun ve vývoji italské společnosti, který byl od druhé poloviny 16. století vyvolán nadměrným růstem přepychu aristokratů a nedodržováním občanské umírněnosti (sociální vrstva *nuovi*). Tyto symptomy, které měšťanství prozaikové a básníci (*vecchi*) ostře kritizova-

Než hledat stále dokola nové zpřesňující přívlastky chtěného humanismu (další by byl už v pořadí šestý), užitečnější je mezioborovým pohledem připustit, že středověká mentalita a vzdělanostní nezralost středního a nižšího měšťanstva nedovolila českojazyčné literatuře jagellonské doby první, vědeckou fázi humanismu rozvinout a v knižní kultuře blokovala absorpci renezančních prvků — ty se projevovaly zprvu jen řídkce a s mírně zvýšeným zájmem až od dvacátých let 16. století. Do té doby měšťanská část společnosti cítila větší jistotu v přežívání středověku než v novátorské opoře antické klasiky (BURKE 2006: 136–142). Takový úhel pohledu, který počáteční fázi humanismu neguje a připomíná „kulturní mezeru“ (STORCHOVÁ 2003: 83), zřejmě vyvolá řadu emotivních reakcí — vždýt ještě docela nedávno se na stránkách *České literatury* zcela mlčky předpokládalo, že mezi počátkem a druhou polovinou 16. století panovala ve vývoji humanismu naprostá kontinuita (VACULÍNOVÁ 2014: 640). Navzdory naší negaci však pořád platí teze, že „humanismus představuje vnitřně diferencované hnutí, jehož charakter je možno synteticky postihnout teprve v okamžiku, kdy se nám podaří charakterizovat jednotlivé prvky této množiny jevů a jejich vzájemné systémové vztahy“ (PETRŮ 1996c: 224). Humanistické tendence literatury tohoto přechodného období totiž přesto existovaly, ale mohly připnout pouze k latině znalým a s katolickou cizinou kompatibilním vzdělancům většinou aristokratického původu, kteří v regionech ponechávali vernakulární proud bez povšimnutí a na rozdíl od trojice pražských utrakvistů tvořili v dobrovolně přijatých enklávách, spojených ale kosmopolitním předivem názorů a latinským jazykem s cizinou.³³

li, provázely také českou společnost, ale sociálněkritické útoky proti šlechtě se rozhodně nestaly — na rozdíl od konfesijních polemik — trvalým ani převládajícím tématem literární tvorby (z Německa importované lidové příběhy Enšpíglouvy nebo apokryfní rozmluvy Šalomouna s Markoltem, které ironizovaly spíše měšťanstvo než šlechtu, u nás mohly kotvit prozatím ústně a knižtiskem byly v českých překladech laicizovány až od padesátých let 16. století). Českým knižtiskem oficiálně rozprostraněná kritika mravní zkaženosti, pramenící bezpochyby též z kumulace majetku, byla krotká a odsudky rozšiřování soukromého prostoru na úkor veřejného neměly u nás tak adresnou povahu jako v cizině (zdaleka nejen v Itálii, ale též v Polsku a Německu). Neoficiální, opisovanými cedulemi šířené a zákonem stíhané invectivy, satiry a popěvky je nutno až do závěru 16. století považovat za nástroj náboženské angažovanosti, nikoli jako doklad „občanského humanismu“. Světské náměty, tvořící estetický protipól oficiální mravněvýchovné literatury, jsou žel řídké. Pokud dnes víme, proti některým členům šlechtických rodů brojí vlastně jen veršovaná alegorie *Hra flus v Čechách* z roku 1512 (KOLÁR 1963: 17, 43–46).

- 33 Označení latinské literatury jako *kosmopolitní* bylo nedávno odmítnuto (VACULÍNOVÁ 2014: 639), ale jaký lepší důkaz široké nadnárodní využitelnosti by bylo třeba ještě předložit, než nikterak ojedinělé edice domácích latinských naukových a polemických textů v zahraničních tiskárnách a jejich úspěšné proniknutí na cizí trhy

Tyto ostrůvky latinského humanismu však s výjimkou olomoucké Sodalitas zatím ještě rysy „učenecké republiky“ neměly (WÖRSTER 1996).

Všehrd i Konáč takto vzniklou jazykovou bipolaritu vykreslují jako pnutí mezi „naším“ a „cizím“, které arci zrcadlilo a prohlubovalo konfesijní tenzi mezi utrakvistickou a katolickou inteligencí a šlo proti nadnárodním intencím humanismu (VOIT 2013a: 397–398; FERNÁNDEZ COUCEIRO 2014: 257–261). Pokud Konáč i Bakalář a po nich ještě Severin vzali do tiskárny latinský text, sázeli jej — na rozdíl od katolíků na Moravě pracujících do roku 1504 progresivní goticko-humanistickou rotundou — z tradice a kvůli nedostatečnému písmovému vybavení novogotickým švabachem. Vstoupila-li v Čechách do tiskárny skutečně ojedinele latina, pak nikoli jako jazyk veršů či vědecké prózy (opět na rozdíl od situace moravské před rokem 1504), nýbrž jako řečový nástroj subtilní náboženské polemiky, kterou vstřebával vzdělaný klérus, popřípadě úřednická vrstva společnosti, nikoli však celé střední a nižší měšťanstvo. Ještě budeme muset zkoumat, zda animozita k latinizujícím humanistům zaměstnávala pouze Všehrda a Konáče, nebo i jejich předchůdce. Jisté však je, že tato nechuť přetrvala jen do závěru druhé dekády 16. století. Pak se o syntézu obou jazykových větví poprvé zasadil Martin Kuthen, když roku 1539 vydával *Kroniku o založení Země české* (VOIT 2013a: 109, 140, 194, 198, 409). Někdejší jazyková i myšlenková nesouběžnost utrakvistické a katolické linie písemnictví byla odstraněna až krátce po polovině 16. století, jak se o tom mimoděk a bez předchozích kořenů zmiňuje jedna z minulých polemik (VACULÍNOVÁ 2014: 639). Tehdy započala další fáze vývoje humanismu, v níž bylo navzdory imitačnímu charakteru dosaženo společensky užitečné symbiózy české a latinské literární tvorby.

Nesmíme však zapomínat, že vhodné klima tohoto soužití nevytvořily pouze reformující se školství a růst bilingvnosti a nástupu biblického humanismu Jednoty bratrské, ale i dvě jiné podstatné změny, které zasáhly domácí knihtisk po šmalkaldské válce a které neolatinisté či historikové při periodizaci humanismu zatím nezohlednili. Z těchto změn je zřejmé, že na rozdíl od pionýrských dob Konáčových k formování nového typu českého spisovatele promlouvaly od konce čtyřicátých let 16. století rovněž významné mimoliterární skutečnosti (VOIT 2013a: 315; IDEM 2013c: 63; IDEM 2014: 168):

1) Humanistická antikva teprve nyní vstoupila do českých tiskáren v takovém množství a s takovou morfologickou pestrostí, že přestala být tisko-

během první poloviny 16. století? Musíme se tedy domýšlet, že autorka sledovala až mladší, pražskými a olomouckými tiskárny zveřejňovanou latinskou tvorbu, jejíž motivická výbava byla s tuzemskými realitami svázána již vskutku těsně. O internacionálním rozsahu humanistického komunikačního pole v zaalpském prostoru STORCHOVÁ 2003: 62–67.

vým písmem řídce vyznačovacím a bez problémů se připnula k básnickým a prozaickým textům latinským, které jejich autoři už nemuseli odesílat do zahraničních tiskáren.

2) Represivní cenzura propouštěla konformní či ideově bezpříznakové projevy latinského písemnictví bez námitek, a proto tiskaři mohli nově etablovanou část literárního spektra uvítat také z politického hlediska jako bezproblémový, a nadto finančně zajímavý doplněk edičních modelů.

Chronologický soupis Konáčových tisků

1507

BOCCACCIO, Giovanni: *Filipa Beroalda historie o něšťastné lásce* [*Gviškarda a Sigismundy*] [*Knihopis* 1 190]

LÚKIANOS: *O nejbiednějším stavu velikých pánuov* | [LÚKIANOS (Pseudo = VEGIUS, Maphaeus)]: *Rozmlúvání Charona s Palinurem* [*Knihopis* 4 994]

PETRARCA, Francesco: *Sedm žalmuov kajících* [*Knihopis* 7 051]

ne po 1507

[*Rozmlouání člověka se Smrtí*] [*Knihopis* 2 839]

1509

BOCCACCIO, Giovanni: *Kronika o Cimonovi hlúpém* [*Knihopis* 1 191]

LÚKIANOS: *Kteří jsou v světě nejznamenitější bojovníci byli* [*Knihopis* 4 993]

THEOPHRASTUS [= BURLEIGH, Walter]: *Že se múdřý ženiti nemá* [*Knihopis* 16 181]

1510

PIUS II., papa: *Česká kronika* [*Knihopis* 13 884]

1511

KONÁČ z HODÍŠKOVA, Mikuláš: *Rozmlúvanie o vieře* [*Knihopis* 14 996]

LACTANTIUS, Lucius Caecilius Firmianus: *Nejkratšie knihy, že spravedlivost nejpravějšie pocta Božie jest* [*Knihopis Dodatky*]

1513?

[*Správa aneb Způsob života křesťanského*] [*Knihopis Dodatky*]

1514

BOCCACCIO, Giovanni: *Pamphila mládence ctného z Centinovelle rozprávka* [*Knihopis Dodatky*]

BURLEIGH, Walter (Pseudo): *Životové a mravná naučenie múdrcuo* [*Knihopis* 1 371]

1514?

MARTIN z POČÁTEK: *O bludích pikhartských* [*Knihopis Dodatky*]

SAVONAROLA, Girolamo: *Na žaln Daviduo „Smiluj se nade mnú, Bože“ výklad* [*Knihopis* 15 236]

[ARTIKULE — *jednání o zrušení svatojakubského mandátu*] [*Knihopis* 3 529]

1515

CUSPINIAN, Johannes: *Sjezd císařské Velebnosti v Vídni* [Knihopis 1 666]KONÁČ z HODÍŠKOVA, Mikuláš: *Dialogus, v kterémž Čech s pikhartem rozmlúvá* [Knihopis 4 273]STANISLAIDES, Jan: *O klanění velebné svátosti oltářní* [Knihopis 15 660]

1515?

[ARTIKULE — *sepsání sedmi artikulů*] [Knihopis 15 313]

ca 1515

Jak lichva škodí [Knihopis 4 274]

1516

CYRILLUS (Pseudo = BONIOHANNES de MESSANA): *Zrcadlo múdrosti* [Knihopis 1 717
ČD]KORAMBUS, Matěj: *Sermones XII in Apologiam Valdensium facti* [CizBoh]PIUS II., papa: *O Štěstí i divný i užitečný sen* [Knihopis 13 887]*Snář* [Knihopis 15 543]VANIŠ, Pavel: *[O Smrti velmi vtipný traktátec]* [Knihopis 16 440]ŽATECKÝ, Václav: *[Minuce na rok 1517]* [Knihopis neuvádí]

1517

[ARTIKULE] *Smlúva všech tří stavuo svatováclavského sněmu* [Knihopis 15 533]

1520

HUS, Jan: *Dvanácti článkuo víry křesťanské obecné výkladové* [Knihopis 3 266]

1521

GERARD van VLIEDERHOVEN: *Srdečné knížky o čtyřech posledních budúcích věcech* |
[JAKUB de GRUYTRODE] *Zrcádlo sedmi dnuo hřešné duše* [Knihopis 4 144]TYČKA, Mikuláš: *Spis o pravém pokání křesťanském* [Knihopis 16 351]

1522

[ARTIKULE] *Sněm obecní králem Jeho Milostí položený* [Knihopis 272]HUS, Jan: *O velebné svátosti Těla a Krve Pána Krista* [Knihopis 3 265]KONÁČ z HODÍŠKOVA, Mikuláš: *List Pravdy pro řád, pokoj, lásku a svornost* [Knihopis
4 276]*[Písne staré, gruntovní a velmi utěšené (takřečený Miřinského kancionál)]* [Knihopis 5 617]

1522?

O Turcích [Knihopis 16 345]

[1522–1528]

KONÁČ z HODÍŠKOVA, Mikuláš: *Pieseň tato pro ukroccní hněvu Božího [...] Ktož by byl
v pokušení* [Knihopis 4 277]

1523

Čtenie a epištoly nedělní [Knihopis 2 257]

[1524–1525]

JAN z PŘÍBRAMĚ: *Erronei ac heretici* [...] *hic ponuntur articuli* [CizBoh]

1525

[ARTIKULE] *Sněm obecní Dskami zemskými zapsaný* [Knihopis 273]*O pohnutí pražském* [Knihopis 14 101]

1526

[ARTIKULE] *Jakož jest pan margkrabie Jiří Brandemburský* [Knihopis 275]*O nešťastné bitvě a porážce Uhruo* [Knihopis 1 156]ZIKMUND I., král polský: *Statuta* [lat.; bibliograficky neznámé]

[1526–1528]

LICHTENBERGER, Johannes: *Proroctví z třetího rozdílu knížek na to slovo „A ty, lajku, dělej etc.“* [Knihopis 4 889]*Methodius, nejprv Olympiady a potom Tyru měst biskup, mučedlnictvem korunován jest* [Knihopis Dodatky]

1527

BEROALDUS, Philipp: *Proti frejíróm, vožralcóm, kostkáróm a vrhcábniakóm řeč příkladná* [Knihopis 1 093]

1528

JOANNES de CAPUA: *Pravidlo lidského života* [Knihopis 1 124]

Tato stať se zakládá na podstatně přepracovaném a široce doplněném znění naší pasáže obsažené v kolektivní monografii Kamil Boldan — Bořek Neškudla — Petr Voit: *The Reception of Antiquity in Bohemian Book Culture from the Beginning of Printing until 1547*. Europa Humanistica — Collection publiee par l'Institut de Recherche et d'Histoire des Textes. Bohemia and Moravia, vol. I. (Turnhout: Brepols) 2014, s. 128–140. Přepracování vzniklo v rámci projektu PRVOUK — Program rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově č. P 12, Historie v interdisciplinární perspektivě (podprogram Společnost, kultura a komunikace v českých dějinách).

Prameny

ARTIKULE

[1526] *Jakož jest pan margkrabie Jiří Brandemburský* (Praha: Mikuláš Konáč z Hodíškova) [Knihopis 275 ČD]

BURLEIGH, Walter [Pseudo]

1514 *Životové a mravná naučení mudrcuo* (Praha: Mikuláš Konáč z Hodíškova) [Knihopis 1 371]

CYRILLUS [= Pseudo Cyrillus (BONIOHANNES de MESSANA)]

1516 *Zrcadlo múdrosti* (Praha: Mikuláš Konáč z Hodíškova) [Knihopis 1 717 ČD]

GERARD van VLIEDERHOVEN | [JAKUB de GRUYTRODE]

- 1521 *Zrcádko sedmi dnuo hříšné duše | Srdečné knížky o čtyřech posledních budících věcech* [Praha: Mikuláš Konáč z Hodiškova pro Chvala Dubánka z Duban] [*Knihopis* 4 144 ČD]

HUS, Jan

- 1520 *Dvanácti článkuo víry křesťanské obecné výkladové* (Praha, Mikuláš Konáč z Hodiškova) [*Knihopis* 3 266 ČD]

JOANNES de CAPUA

- 1528 *Pravidlo lidského života*; přel. Mikuláš Konáč z Hodiškova (Praha: Mikuláš Konáč z Hodiškova) [*Knihopis* 1 124 ČD]

KONÁČ z Hodiškova, Mikuláš

- 1511 *Rozmlúvámie o viere* (Praha: Mikuláš Konáč z Hodiškova) [*Knihopis* 14 996]
 1515 *Dialogus, v kterémž Čech s pikhartem rozmlúvá* (Praha: Mikuláš Konáč z Hodiškova) [*Knihopis* 4 273]
 1522 *List Pravdy pro rád, pokoj, lásku a svornost* (Praha: Mikuláš Konáč z Hodiškova) [*Knihopis* 4 276]

LUKÁŠ PRAŽSKÝ

- [1514] *Odpověď bratří na spis* [Martina z Počátek], *kterýž učiněn jest i vztiskován v Praze proti bratřím* [Litomyšl: Pavel Olivetský z Olivetu] [*Knihopis* 5 027 ČD]

LÚKIANOS [+ Pseudo Lúkianos (VEGIUS, Maphaeus)]

- 1507 *O nejbiednějším stavu velikých pánuov; Rozmlúvání Charona s Palinurem*; přel. Mikuláš Konáč z Hodiškova (Praha: Mikuláš Konáč z Hodiškova/Johannes Wolff) [*Knihopis* 4 994]

PIUS II. [= Enea Silvio de Piccolomini]

- 1516 *O Štěstí i divný i užitečný sen*; přel. Mikuláš Konáč z Hodiškova (Praha: Mikuláš Konáč z Hodiškova) [*Knihopis* 13 887]

VANIŠ, Pavel

- 1516 *[O smrti velmi vtipný traktátec]* (Praha: Mikuláš Konáč z Hodiškova) [*Knihopis* 16 440]

ŽATECKÝ, Martin

- 1522 *Náprava [...]* *vydaná toho Listu a spisu, kterýžto udělav Mikuláš Konáč z Hodiškova směl poslati za dar Nového léta králi Jeho Milosti* [Praha: Pavel Severin z Kapi Hory] [*Knihopis* 5 222]

Literatura

BARTLOVÁ, Milena

- 2013 „Renesance a reformace v českých dějinách umění: otázky periodizace a výkladu“; in Kateřina Horníčková, Michal Šroněk (edd.): *In puncto religionis* (Praha: Artefactum), s. 23–48

BOHATCOVÁ, Mirjam

- 1988 „Das Verhältnis der tschechischen und fremdschsprachigen Drucke in Böhmen und Mähren vom 15. Jahrhunderts bis zum Jahre 1621“; *Gutenberg-Jahrbuch*, s. 108–115

BOLDAN, Kamil

2005 „Život a dílo tiskaře Jana Morava“; *Časopis Národního muzea*, ř. hist. 174/3, s. 137–149

2006 „Rozmluva člověka se Smrtí. K jednolistu z počátku 16. století“; in Jitka Radimská (ed.): *K výzkumu zámeckých, měšťanských a církevních knihoven. „Vita morsque et librorum historia“*. Opera Romanica IX (České Budějovice: Jihočeská univerzita), s. 127–140

2014 „Humanistická bohemika mezi typografickými jednolisty 15. století“; in Anežka Baďurová, Kamil Boldan, Andrea Jelínková, Marta Vaculínová (edd.): *Humanismus v rozmanitosti pohledů. Farrago festiva Iosepho Hejnic nonagenario oblata* (Praha: Knihovna AV ČR), s. 269–284

BURKE, Peter

2006 *Variety kulturních dějin*; přel Jiří Ogrocký (Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury)

ČORNEJ, Petr

2014 „Anatomie počátku českého knihtisku“; *Česká literatura* LXII, č. 5, s. 807–813

ČORNEJ, Petr — BARTLOVÁ, Milena

2007 *Velké dějiny zemí Koruny české*, sv. 6 (Praha/Litomyšl: Paseka)

FERNÁNDEZ COUCEIRO, Eduardo

2011 *Český utrakvistický humanismus v literárním díle Mikuláše Konáče z Hodiškova* (Praha: Togga)

2014 „O národním humanismu, jeho domnělém zakladateli a takzvaném manifestu“; *Česká literatura* LXII, č. 2, s. 252–268

FILKA, Ivo

2003 „Z historie obce — rodáci (Mikuláš Konáč z Hodiškova)“; *Občasník obce Hodiškov* I, č. 5–6, s. 3–4

FÜSSEL, Stephan

1999 „Die Bedeutung des Buchdrucks für die Verbreitung der Ideen des Renaissance-Humanismus“; in Barbara Tiemann (ed.): *Die Buchkultur im 15. und 16. Jahrhundert* (Hamburg: Maximilian-Gesellschaft), s. 121–161

HALAMA, Oto

2012 „Mikuláš Konáč z Hodiškova jako konzervativní utrakvista“ [v tisku]

HAVELKA, Tomáš

2014 „Všehrd, humanismus a literární historici“; *Česká literatura* LXII, č. 2, s. 287–293

HELLINGA, Lotte

2001 „The Codex in the Fifteenth Century: A Manuscript and Print“; in Nicolas Barker (ed.): *A Potencie of Life. Books in Society: the Clark Lectures, 1986–1987* (London: British Library), s. 63–88

HORNÍČKOVÁ, Kateřina

2007 „Eucharistický Kristus mezi anděly z Týna. Příspěvek k jednomu z bludných balvanů Jaroslava Pešiny“; in Kateřina Horníčková, Michal Šroněk (edd.): *Žena ve člunu. Sborník Hany J. Hlaváčkové* (Praha: Artefactum), s. 211–236

JAKUBCOVÁ, Alena

2007 *Starší divadlo v českých zemích do konce 18. století. Osobnosti a díla* (Praha: Divadelní ústav/Academia)

JIREČEK, Josef

1875 *Rukověť k dějinám literatury české do konce XVIII. věku*, sv. I (Praha: Bedřich Tempský)

KOLÁR, Jaroslav

1963 *Zrcadlo rozděleného království. Z politických satir předbělohorského století v Čechách* (Praha: Academia)

KOPECKÝ, Milan

1961 *M. Konáče z Hodiškova Pravidlo lidského života* (Praha: ČSAV)

1962 *Literární dílo Mikuláše Konáče z Hodiškova* (Praha: SPN)

1971 *Humanista z Vysochiny* (Žďár nad Sázavou: Městský národní výbor)

1979 *Pokrokové tendence v české literatuře od konce husitství do Bílé hory* (Brno: Opera Universitatis Purkynianae Brunensis)

1988 *Český humanismus* (Praha: Melantrich)

KUBIŠTA, Albert

2013 „Humanismus v českých zemích“; in Marie Šedivá Koldinská, Ivo Cerman et al.: *Základní problémy studia raného novověku* (Praha: NLN), s. 694–713

LEHÁR, Jan — STICH, Alexandr — JANÁČKOVÁ, Jaroslava — HOLÝ, Jiří

1998 „Česká literatura v období raného humanismu“; in *Česká literatura od počátků k dnešku* (Praha: Nakladatelství Lidové noviny)

MACEK, Josef

1996 „Bohemia and Moravia“; in Roy Porter, Mikuláš Teich (edd.): *The Renaissance in National Context* (Cambridge: Cambridge University Press), s. 196–220

1998 *Jagellonský věk v českých zemích (1471–1526)* III (Praha: Academia)

2001 *Víra a zbožnost jagellonského věku* (Praha: Argo)

MACURA, Vladimír — JEDLIČKOVÁ, Alice (edd.)

2012 *Průvodce po světové literární teorii 20. století* (Brno: Host)

MALURA, Jan

2014 „Návrat humanismu aneb Co si počít s Viktorinem Kornelem?“; *Česká literatura* LXII, č. 2, s. 269–275

MARTÍNEK, Jan

1973 „O tiskaři Píseckého překladu řeči k Démonikovi“; *Listy filologické* XCVI, s. 47

MOLNÁR, Amedeo

1961 „Mikoláš Konáč a Jednota bratrská“; *Theologická příloha Křesťanské revue*, s. 43–53

MÜLLER, Rainer A.

1996 „Humanismus und Universität im östlichen Mitteleuropa“; in Winfried Eberhard, Alfred A. Strnad (edd.): *Humanismus und Renaissance in Ostmitteleuropa vor der Reformation* (Köln/Weimar/Wien: Böhlau Verlag), s. 246–272

NEŠKUDLA, Bořek

2014a „Obtíže přechodu od rukopisu ke knihtisku na příkladu Řehoře Hrubého z Jenlí“; in *Sborník z konference Rukopisná kultura raného novověku* (Plzeň) [v tisku]

- 2014b *Knihovny a čtenářská recepce v období raného humanismu v Čechách*; dizertační práce na Ústavu českých dějin FF UK (Praha)
- 2014c „Řehoř Hrubý z Jelení a takzvaný národní humanismus (k pětisetletému výročí úmrtí Řehoře Hrubého z Jelení)“; *Česká literatura* LXII, č. 5, s. 728–751
- NODL, Martin
- 2010 „Česká reformace“; in Kateřina Horníčková, Michal Šroněk (edd.): *Umění české reformace (1380–1620)* (Praha: Academia), s. 17–33
- PETRŮ, Eduard
- 1996 *Vzdálené hlasy. Studie o starší české literatuře* (Olomouc: Votobia)
- 2013 „Problémy interpretace středověkého literárního díla“; in Jana Kolářová, Jan Schneider, Iva Chomiszaková (edd.): *Eduard Petrá, Studie o literatuře (a filmu)* (Olomouc: Univerzita Palackého), s. 99–109
- POTER, Roy (ed.)
- 1992 *The Renaissance in National Context* (Cambridge: Cambridge University Press)
- ROYT, Jan
- 2002 „Utrakvistická ikonografie v Čechách 15. a první poloviny 16. století“; in Dalibor PRIX (ed.): *Pro arte. Sborník k počtĕ Ivo Hlobila* (Praha: Artefactum), s. 193–202
- STORCHOVÁ, Lucie
- 2003 „Humanistická komunikace a její sociální rozměr“; *Časopis Matice moravské* CXXII, č. 1, s. 61–97
- 2014 „Vědecké reprezentace renezančního humanismu a utváření kolektivních kulturních identit“; *Česká literatura* LXII, č. 2, s. 276–286
- TEIGE, Josef
- 1910 *Základy starého místopisu Pražského 1437–1620*. Sv. I/1 (Praha: Královské hlavní město Praha)
- TICHÁ, Zdeňka
- 1967 „Nad prózami Hynka z Poděbrad (O Štěstí, Ctnost, Rytíř a Moudrost)“; *Listy filologické* XC, s. 154–165
- 1984 *Cesta starší české literatury* (Praha: Panorama)
- TOBOLKA, Zdeněk Václav
- 1927 „Český knihtiskař Mikuláš Konáč z Hodiškova“; *Monumenta Bohemiae typographica* 4, průvodní sešit (Praha: Zdeněk Václav Tobolka)
- TOMEK, Václav Vladivoj
- 1893 *Dějepis města Prahy*, sv. 9 (Praha: Muzeum království českého)
- 1897 *Dějepis města Prahy*, sv. II (Praha: Muzeum království českého)
- TRAUTMANN, Reinhold
- 1925 *Über einige unbekannte Prager Drucke des Mikuláš Konáč aus den Jahren 1507–1511* (Berlin: Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte)
- URBÁNKOVÁ, Emma
- 1971 „Neznámé dílo neznámého tiskaře“; in *Miscellanea oddělení rukopisů a vzácných tisků Státní knihovny ČSR I/1* (Praha: Státní knihovna ČSR), s. 1–46
- VACULÍNOVÁ, Marta
- 2014 „K diskuzi o humanismu“; *Česká literatura* LXII, č. 4, s. 638–642

VIDMANOVÁ-SCHMIDTOVÁ, Anežka

1962 „Burleyovy Životy starých filosofů a jejich české překlady“; *Rozpravy Československé akademie věd* LXXII, seš. 7 (Praha: ČSAV)

VIKTORA, Viktor

2014 „Humanismus v Plzni“; in Marie Malivánková Wasková, Jaroslav Douša (edd.): *Dějiny města Plzně I* (Plzeň: Statutární město Plzeň), s. 470–490

VOIT, Petr

2011 „Tiskové písmo Čech a Moravy první poloviny 16. století“; *Bibliotheca Strahoviensis* 10, s. 105–202

2012a „Mikuláš Bakalář jinak“; in *Kniha. Zborník o problémech a dejinách knižnej kultúry* (Martin: SNK), s. 68–106

2012b „Plzeňsko-norimberský vliv na český knihtisk počátku 16. století“; *Minulosti Západočeského kraje* XLVII, s. 7–21

2012c „Vliv české pozdně gotické typografie na konstituování čtenářské obce“; *Studia Bibliographica Posoniensia* VII, s. 42–51

2012d „Výzdoba pražských hebrejských tisků první poloviny 16. století jako součást české knižní grafiky“; in Olga Sixtová (ed.): *Hebrejský knihtisk v Čechách a na Moravě* (Praha: Academia/Židovské muzeum v Praze), s. 123–152

2013a *Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí. I (severínsko-kosořská dynastie 1488–1557)* (Praha: KLP)

2013b „Rozpaky nad českou literární a čtenářskou obcí přelomu 15. a 16. století“; in Alena Císařová Smítková, Andrea Jelínková, Milada Svobodová (edd.): *Libri magistri muti sunt. Pocta Jaroslavě Kašparové* (Praha: Knihovna Akademie věd), s. 35–41

2013c „Úvahy nad pohybem a periodizací českého předbělohorského knihtisku“; *Knihy a dějiny* XVIII/XIX, s. 55–67

2014 „Česká knižní kultura doby Václava Hájka z Libočan. Na okraj jednoho badatelského vakua“; *Česká literatura* LXII, č. 2, s. 163–183

2015 „Utrakvisté a knihtisk“; in Kamil Boldan, Jan Hrdina (edd.): *Knihtisk, zbožnost, konfese v zemích Koruny doby poděbradské a jagellonské. Sborník z konference pořádané Centrem medicvistických studií dne 8. listopadu 2013* [v tisku]

WÖRSTER, Peter

1996 „Breslau und Olmütz als humanistische Zentren vor der Reformation“; in Winfried Eberhard, Alfred A. Strnad (edd.): *Humanismus und Renaissance in Ostmitteleuropa vor der Reformation* (Köln/Weimar/Wien: Böhlau Verlag), s. 215–227

Résumé

This article carries on from articles recently published by *Česká literatura* endeavouring to present the main issues surrounding literature in Jagellon Bohemia. As Mikuláš Konáč of Hodíškov (who died in 1546) was not just the author of the original works and translations, but first and foremost a printer, it would appear useful to explore his place in Czech culture through the prism of both activities together. The main feature of Konáč's writing and printing work was not just his service to Czech society, but also to no small extent his ambition to excel, even at the expense of conflicts

between slowly and passively adopted early humanistic literary and publishing trends and the as yet not fully developed early Renaissance typography. As a translator, Konáč broadly straddled the medieval and the early modern eras, as living primarily in a medieval manner, this is the way he was moulded by burgher society in the first third of the 16th century. As a tradesman with creative ambitions he sought models to arouse the attention of potential readers while helping to cultivate them, and it was perhaps a matter of indifference to him which cultural areas they came from or how far back into the past they went. With his readers in mind, he substantially bolstered the role of forewords, dedications and other book paratexts. He also extended the genre range of contemporary literature to a small extent. However, phenomena which have been described by previous generations of researchers both in the case of Konáč and of Jagellon era writing as humanistic are considered by us to be manifestations of domestic Irenicism. Konáč's conception coincides with this European mainstream of thought in its emphasis on the general good and Christian morality, although it parts company with it in its intolerant view of the Unity of the Brethren and Lutheranism. We suggest the rather contentious term *national humanism*, a survival from a previous era, should be replaced by a new term, the *proto-revival* of burgher society.

Klíčová slova / Keywords

Čechy — čtenářství — dedikace — Hrubý z Jelení, Řehoř — humanismus — irénismus — Jednota bratrská — katolictví — Konáč z Hodíškova, Mikuláš — Kopecký, Milan — Kornel ze Všehrd, Viktorin — Mistr Burleighovy bordury — Mistr Nového zákona — Mistr Skorinovy bible — patristika — polemika literární — Praha — předmluva — překladatelství — Severin kramář — Severin z Kapí Hory, Pavel — Skorina, Francisk — Tiskař Pražské bible — Utrakvismus

Bohemia — readership — dedications — Hrubý of Jelen, Řehoř — humanism — irenicism — Unity of the Brethren — catholicism — Konáč of Hodíškov, Mikuláš — Kopecký, Milan — Kornel of Všehrdy, Viktorin — Master of the Burleigh bordure — Master of the New Testament — Master of the Skaryna Bible — patristics — literary polemics — Prague — foreword — translation — Severin the Grocer — Severin of Kapí Hora, Pavel — Skorina, Francisk — Prague Bible printer — utraqism